

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 71 (2022), 275-298.

Geliş/Received: 25.07.2022

Kabul/Accepted: 13.09.2022

DOI: 10.46955/ankuayd.1148528

(Araştırma Makalesi/Research Article)

PARTİ MÜFETTİŞLERİNİN TEFTİŞ RAPORLARINA GÖRE CHP'NİN ESKİŞEHİR TEŞKİLATI (1940-1943)

ESKİŞEHİR ORGANIZATION OF THE REPUBLICAN PUBLIC PARTY: ACCORDING TO THE INSPECTION REPORTS OF PARTY INSPECTORS (1940-1943)

CENGİZ ŞAVKILI*

MERAL MAVİŞ**

ÖZ

9 Eylül 1923'te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, kuruluşundan kısa bir süre sonra parti örgütü üzerinde denetim ve kontrol sağlamak ve partinin merkeziyetçi yapısını kuvvetlendirmek amacıyla ülkeyi birden fazla ilden oluşan muntika bölgelerine ayırarak, parti müfettişliği kurumunu ihdas etmiştir. CHP'nin yürürlüğe koyduğu ve kökleri İttihat ve Terakkiye kadar giden bir geçmişe sahip olan bu kurumun önemi zamanla artmış ve etki alanları genişletilmiştir. 1939 yılında düzenlenen talimatnamede yer alan değişikliklerle parti örgütü bulunmayan illerde parti içi denetim, Genel Sekreterlikten gönderilen müfettişler aracılığıyla yerine getirilmeye çalışılmıştır. CHP Teftiş Talimatnamesine göre görev ve yetkileri düzenlenen parti müfettişleri, geniş ayrıcalıklarla buldukları bölgeleri teftiş etmiş ve bir yıl içinde hazırladıkları raporları, CHP Genel Sekreterliğine sunmuştur. Müfettişler görev yaptıkları illerde parti teşkilatı ve çalışmalarının yanı sıra şehrin sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim durumu ile ilgili hususları da hazırladıkları raporlarda ele almışlardır. CHP tarafından Eskişehir parti müfettişi olarak görevlendirilen Adnan Menderes, Sadettin Uraz ve Celal Arat 1940-1943 yılları arasında Eskişehir ve ilçelerini teftiş ederek, hazırladıkları raporlar ile parti merkezine bölge hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuşlardır. Hazırlanan bu raporlar sayesinde, bölgenin temel ihtiyaçları ile ilgili birçok meselenin gün yüzüne çıkması sağlanırken, aynı zamanda partinin bölgedeki örgütlenmesi ve çalışmaları, bölge insanının hükümet ve partiye olan tutumları da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Celal Arat, CHP, Eskişehir, Sadettin Uraz, Teftiş.

ABSTRACT

Founded on September 9, 1923, the Republican People's Party established the institution of party inspectorship in order to gain control over the party organization and strengthen the centralist structure of the it. The importance of the party inspectorship system, which roots go back to the Union and Progress Party (the İttihad ve Terakki Party), increased over time and its sphere of influence expanded. With a directive issued in 1939, intra-party control in the provinces where there was no party organization was carried out by the inspectors sent from the General Secretariat. Party inspectors, whose duties and powers were regulated according to the RPP Inspection Directive, inspected the regions and submitted their reports to the RPP General Secretariat. Inspectors discussed the social, economic, cultural and educational status of the city in the reports they prepared, as well as the party organizations. Adnan Menderes, Sadettin Uraz and Celal Arat, who were appointed as Eskişehir party inspector by the RPP, inspected Eskişehir and its districts between 1940 and 1943 and presented detailed reports on the region to the party headquarters. By revising these reports, the basic needs of the region, the organization and activities of the party in the region, the attitudes of the people in the region towards the government and the party were analyzed.

Keywords: Adnan Menderes, Celal Arat, RPP, Eskişehir, Inspection, Sadettin Uraz.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, savkili67@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7083-7020.

** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, meralksu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4814-7100.

Extended Abstract

Founded on September 9, 1923, the Republican People's Party (RPP) tried to control the the party organization. In this regard, it established the institution of party inspectorship. By the 1930s, the RPP was institutionalized in almost every part of Turkey, except for the eastern regions. The history of the Party Inspectorship mechanism dates back to the İttihad ve Terakki Party (Union and Progress Party). Party inspectors were generally appointed by deputies and sometimes by party members. The inspectors assigned to inspect the organizational structure in the countryside prepared reports as a result of the inspections they carried out in accordance with the instructions and sent them to the Party Headquarters. The reports prepared were of particular importance in terms of the status of the party organizations in the region, their work and their relations with the public. In addition, inspectors in their reports provided information not only about the party organizations in the center and districts of the city where they worked, but also about the economy, education, culture and social life of the place. The importance of the party inspectorship system increased over time and its sphere of influence expanded. The control of the party inspectors was not limited to the party organization, but also included the community centers established as cultural institutions in 1932. With a directive issued in 1939, intra-party control in the provinces where there was no party organization was carried out by the inspectors sent from the General Secretariat. Party inspectors, whose duties and powers were regulated according to the RPP Inspection Directive, inspected the regions and submitted their reports to the RPP General Secretariat. With the amendment made on 1 September 1940, the number of party inspectors was increased to twenty-five.

Adnan Menderes, Sadettin Uraz and Celal Arat, who were appointed as Eskişehir party inspector by the RPP, inspected Eskişehir and its districts between 1940 and 1943 and presented detailed reports on the region to the party headquarters. These reports, which are available in the catalogs of Presidency of Republic of Türkiye Directorate of State Archives Presidency Republic Archive (BCA), include the status and the work of the party organization in the Eskişehir center and its districts in general. In these reports, information about the construction and activities of the community center in Eskişehir, the construction of the municipality building, the construction of the road, the party organization, the registration of the party members and the work of the members in the party organization were also mentioned. Despite the insufficient budget, unqualified personnel and lack of buildings, members of the party organization worked diligently. Despite these efforts, sometimes personal interests took precedence over party interests. The regular submission of inspection reports in a certain format is one of the most important issues. In the reports, information about the city center and its districts was presented under separate headings. Inspectors presented their personal opinions under a separate heading in their reports and offered solutions to the problems. In the reports, every request and warning regarding the state of the party organization in the region and the needs of the people were taken into account. As a matter of fact, some of Eskişehir's problems and needs were resolved with these reports. This situation clearly reveals that the party inspectorate has achieved its purpose. In the reports, it is noteworthy that the city and the citizen were subject to and support the government despite the unresolved problems. From the citizen's point of view, how sincere this situation is can be evaluated by considering the conditions of that period. Because, it is understood that government policies were applied dominantly in the center-province and public-politics relations included in the party inspection reports. For this reason, some reflections of the general policies implemented in the country are seen in these reports, which were produced as a result of the relations of the inspectors with the provinces. The main basis of the study is the Presidency of Republic of Türkiye Directorate of State Archives Presidency Republic Archive (BCA) documents. In this study, official publications covering the party regulations and program of the CHP, periodicals, memoirs, research studies and theses written on the subject were used. The main purpose of this study prepared based on the reports of the RPP's inspectors, is to reveal the status of the Eskişehir party organization between the years 1940-1943. In addition, in the light of the findings obtained from these reports, the general situation of the city was revealed. This study will contribute to the next academic studies in terms of the history of the republic in general and the history of Eskişehir in particular.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Umumi Müfettişlikler, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren de uygulanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Umumi Müfettişlikler fiilen yirmi yıl (1927-1947), hukuken ise yirmi beş yıl (1927-1952) sürmüştür.¹ Siyasi parti teşkilatlarının içyapı denetiminde önemli bir yapı olan parti müfettişliği, CHP tarafından İttihat ve Terakki Cemiyetinden esinlenilerek kabul edilmiştir.² Parti müfettişliği kurumu ile parti örgütlerinin denetiminin sağlanması amaçlanmıştır. 1925'te alınan bir kararla bütün ülke 14 mıntıkaya ayrılmış ve her birinin başına müfettişler atanmıştır. 1927 Nizamnamesinde ise müfettişlere parti teşkilatında geniş ve önemli yetkiler verilmiştir. 1931'de CHP Nizamnamesinde yapılan düzenleme ile parti idare heyeti azalarının, milletvekillerinin ve partiye üye kişilerin müfettişlik görevlerine atanabileceği ifade edilmiş,³ müfettişlerin teftiş görevleri ve teftiş sürelerinde düzenleme yapma yetkisi parti genel sekreterliğine bırakılmıştır.⁴ 1931 yılı nizamnamesine göre müfettişler, cemiyeti teftiş etmek ve parti merkezleri arasında talimatname uyarınca uyumu sağlamakla görevliydi.⁵ Yine 1931 yılında ilk kez parti müfettişlerinin parti teftişi sırasında raporlarında yanıtlamaları gereken sorular da saptanmıştır.⁶ Belirlenmiş olan bu sorular arasında, idare heyeti faaliyetleri, parti teşkilatı ve hükümet arasındaki uyum, halkın partiye karşı tutumu, din istismarının yapılıp yapılmadığı, partiye üye olan ya da olmayan insanların şikâyetleri gibi farklı konular bulunmaktaydı.⁷ 1931 parti nizamnamesinden anlaşıldığı üzere parti müfettişliği, il örgütleri ile merkez arasında gereksiz bir bürokratik yapı olarak algılandığından aslında bir kurum olarak işlevini yitirmiştir.⁸ Bu gelişmeye rağmen, Nizamnamenin 42. maddesi firkanın teftişinde Umumi İdare Heyeti üyeleri ile mebusların görevlendirilebileceği hükmünü getiriyordu.⁹

1935 yılında yayınlanan CHP Nizamnamesinin 49. Maddesinde; *"parti örgütü ve halkevlerinin teftiş ve kontrol işi Genel Yönetim Kurulu üyelerine verilebileceği gibi parti milletvekili ve mensuplarının da bununla vazifelenebileceği"* belirtilmiştir.¹⁰ 2 Haziran 1935'te Recep Peker tarafından *"CHP Teftiş Bölgeleri ve Teftiş İşlerini Yürütme Planı"* başlığını taşıyan talimatname hazırlanmıştır.¹¹ Bu talimatnamede; Parti Umumi İdare Heyeti tarafından 23 vilayeti kapsayan 7 teftiş bölgesi oluşturulmuş ve parti müfettişlerinin teftiş bölgeleri, temel görevleri, yetki ve sorumlulukları açıklanmıştır.¹² Bu plan dâhilinde parti prensiplerinin yayılması, örgütlerin parti tüzüğüne göre işlemesi, parti örgütlerinin halk karşısında sevgi ve sempati derecesi, partinin bütün kurumlarla spor ve gençlikle ilgisi, halkevlerinin çalışmaları, parti hesap işleri ve parti mallarının bakımı vs. konularda parti kurumları *"arasız"* bir surette teftiş altında bulundurulacaktır.¹³

21 Haziran 1939 tarihinde Umumi İdare Heyeti tarafından hazırlanıp kabul edilen CHP Teftiş Talimatnamesinin giriş kısmında *"parti teşkilat ve tesisatının merkezin sıkı bir kontrolü altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalıştırılması hususu"* vurgulanmaktaydı. Kabul edilen teftiş talimatnamesine göre; her müfettiş bölgesindeki parti teşkilatını kazalara kadar senede en az iki kere teftiştan geçirecek, mümkün olan nahiye ve köy ocaklarını da teftiş edecektir. Müfettişler, meclisin tatil olduğu süre hariç en az altı ay bölgelerinde bulunmak zorunda olduğu gibi partiyi ilgilendiren bütün seçim ve kongreler müddetince de bölgelerinden ayrılmayacaklardı. Ayrıca parti müfettişleri gerektiğinde kongrelere ve idare heyetlerine başkanlık edebileceği gibi teftişleri sırasında parti dışında kalan teşkilat ve kuruluşların yolsuzluklarına rastlarsa yapılacak muamele hakkında genel

¹ Ferit Yücebaş, "İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler: Birinci Umumî Müfettişlik Örneği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/34, (2017), 468.

² Cemil Koçak, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarız Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul: İstanbul Barosu Yayını, 1992, 460-462.

³ Uğur Üçüncü, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)", *Jass Studies - The Journal of Academic Social Science Studies*, 76 (2019), 35.

⁴ *CHF Nizamnamesi ve Programı 1931*, Ankara: TBMM Matbaası, 1931,10.

⁵ Tülay Aydın, *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, 89.

⁶ Cemil Koçak, *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*, Cilt: 1, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, 11.

⁷ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, 231-232.

⁸ Aydın Erdoğan, *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000*, Ankara: V Kitap, 2000, 31.

⁹ Bkz. *CHF Nizamnamesi ve Programı 1931*, 42. Madde.

¹⁰ *CHP Tüzüğü*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, 13.

¹¹ Mehmet Karayaman, "Chp Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD*, 10/3 (2017), 463.

¹² Murat Metinsoy, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların "İntihap Bölgesi" ve "Teftiş Bölgesi" Raporları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 3 (2006), 113.

¹³ BCA, 490.01.3.11.2, S.4, (11.06.1935).

sekreterlikten talimat isteyeceklerdi. Ayrıca müfettişler merkeze bildirilmesinde fayda ve lüzum gördükleri şikâyet ve dilekleri genel sekreterliğe bildirecekler, bölgeleri içinde parti teşkilat ve mensupları arasında ve parti mensuplarıyla mahalli hükümet memur ve teşekkülleri arasında uyumu korumaya ve varsa anlaşmazlık ve geçimsizliği düzeltmeye de çalışacaklardı.¹⁴ Parti müfettişlerinin görev ve yetkileri umum idare heyeti tarafından düzenlenmekte ve genel başkanlık divanınca onaylanan bir talimatname ile tayin edilmekteydi.¹⁵ 1939 yılında yapılan beşinci büyük kurultayın kabul ettiği parti nizamnamesinin 58'inci maddesi mucibince parti teşkilatını parti müfettişleri vasıtası ile daimi murakabe ve teftiş altında bulundurmaya üzere vilayetler muhtelif teftiş bölgelerine ayrılmış ve her bölgeye parti mebuslarından bir müfettiş tayin edilmiştir. 1939 yılında yapılan kurultayda kabul edilen nizamname ekseninde oluşturulan teftiş bölgelerine göre ülke 20 teftiş bölgesine ayrılmıştır. Belirlenen bu bölgeler; Afyon, Ankara, Adana, Amasya, Artvin, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bolu, Erzincan, Denizli, Giresun, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kırşehir, Kastamonu, Maraş, Niğde ve Sivas'tan ibaret olup;¹⁶ 1 Eylül 1940'tan itibaren yeni bölgelerin eklenmesi ve mevcut vilayetler arasında yapılan değişikliklerle CHP Teftiş bölgeleri 25'e çıkarılmıştır.¹⁷ 1940 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen tamimde; müfettişler tarafından yapılan teftiş neticesinden beklenen fayda şu şekilde ifade edilmiştir: *"Her müfettiş, bölgesindeki her vilayeti birkaç ay fasıla ile senede iki defa devir ve teftiş edebilsin. Bu iki devri teftiş arasında geçen müddet zarfında, her vilayetteki parti ve halkevi mensubu arkadaşlarımızla fasılalı ve devamlı temaslar yaparak onlardaki çalışma farklarını daha iyi sezebilmek imkânını bulsun ve bu suretle bölgesindeki parti ve halkevi faaliyetlerinin daha randımanlı bir hız almasını temin etmiş olsun."*¹⁸

Görüldüğü üzere, parti müfettişlerinin hazırladığı ve Genel Sekreterliğe senede iki defa sunduğu raporlarda; sadece bilgi verme amacı güdülmemiş, aynı zamanda teşkilatın altı aylık süredeki hareketliliği ve bir önceki raporda belirtilen eksikliklerin giderilip giderilmediği de dinamik bir kontrol mekanizmasından geçirilmek istenmiştir.¹⁹ Kendi mıntıklarında parti örgütünü teftiş etmekle görevlendirilen parti müfettişlerinin genel merkeze sunduğu raporlar, partinin genel merkezinde değişik iş kollarına ayrılan bürolar kanalıyla incelenerek işleme sokulurdu. Her büro gerekli incelemeyi yaptıktan sonra genel sekreterliğe netice ile ilgili bir bilgilendirme yapmak durumundaydı. CHP'nin III. Büyük Kongresi'nden sonra parti merkez yönetiminde değişiklik yapılarak "Umumi İdare Heyeti" bünyesinde 4 ana grup içerisinde 13 ayrı büronun örgütlendiği görülmektedir. Bürolar, görevlerine göre şu şekilde ayrılmıştır:

A Grubu:

1. Büro: Teşkilat, intihaplar (seçim) ve kongreler,
2. Büro: Alelumum (Genel) dilek ve müracaatlar,
3. Büro: Fırkadan başka cemiyetlerin tetkiki ve takibi,
4. Büro: Fırka teşkilatımızın teftişi,

B Grubu:

5. Büro: Kültür, ilmi hareketler ve bu konuda neşriyat,
6. Büro: Spor ve gençlik,
7. Büro: Halk dershaneleri, okuma yazma ve halk hatipleri,
8. Büro: Matbuat, fırka neşriyatı, fırka programının teşrihi (açıklama), propaganda,

C Grubu:

9. Büro: İş, işçiler, esnaf teşkilatı ve serbest meslek,
10. Büro: İktisat vaziyetinin tetkik ve mütalaası,

D Grubu:

11. Büro: İçtimai muavenet teşkilatı (sosyal yardım teşkilatı),
 12. Büro: Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi,
 13. Büro: Merkez ve taşrada bütçe, aidat ve teberruat varidat ve hesap işlerinin usulünde tanzim ve tatbiki.
- Fırka emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının tanzim ve takibi.²⁰

¹⁴ CHP Teftiş Talimatnamesi, Ankara: Ulus Basımevi, 1939, 3-5.

¹⁵ CHP Program ve Nizamname, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943, 24-26.

¹⁶ BCA, 490.01.4.21.15, S.2-4, (19.07.1939).

¹⁷ BCA, 490.01.5.23.1. S.1-2, (22.08.1940).

¹⁸ BCA, 490.01.5.22.10, (23.03.1940).

¹⁹ Pelin Helvacı, İsmail Kandil, "CHP Parti Müfettişliği Raporları Işığında Erzincan (1940-1941)", Ed. Hüsrev Akın, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu 28 Eylül-1 Ekim 2016*, Cilt: 1, Erzincan, 249.

²⁰ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi Ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, 126-127.

Büroların bu şekilde görevlendirilmesi ve iş bölümünün yapılması, merkezde pratik bir çözüm merkezinin varlığını ortaya koyduğu söylenebilir.²¹ CHP üst yönetiminin parti müfettişliklerine hazırladığı raporlarda ağırlıklı olarak parti teşkilatı hakkında bilgiler verilse de teftiş edilen bölgedeki halkın sosyal, kültürel, iktisadi durumları hakkında da aydınlatıcı bilgiler yer almakta, alınan bilgiler kategorize edilerek ayrı ayrı adı geçen bürolar vasıtasıyla denetlenmektedir. Böylece her bir alan ve konu için uzmanlık alanı belirlenmektedir. Büroların kurulması CHP'nin tam anlamıyla etki alanını arttırmak, bu bağlamda toplumsal ve siyasal hayatı yönetmek, yönlendirmek ve denetlemek istediğini göstermektedir. Parti müfettişliği raporlarıyla birlikte CHP, partinin işleyişine dair bilgiler edinirken toplumsal yaşam, ekonomik ve kültürel konular, toplumun dilek ve şikâyetleri, halkevlerinin faaliyetleri, bölgenin genel durumu, kongre ve seçim çalışmaları, devlet politikaları karşısında halkın tavrı gibi bilgilere de erişmektedir.²² Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından 29 Kasım 1952 tarihinde parti müfettişlikleri hukuki olarak lağvedilmiştir.²³

1. Parti Müfettişlik Raporlarına Göre CHP'nin Eskişehir Teşkilatı ve Faaliyetleri

Eskişehir, İç Anadolu'nun şimal-i garbi (kuzeybatı) köşesinde, Sakarya nehrinin başlıca tabii olan Porsuk çayının ve ona dökülen Sarısu deresinin geçtiği geniş bir ovanın cenup (güney) kenarında, Porsuk'un sağ tarafında, deniz seviyesinden 792 m. irtifada kurulmuş bir şehir olup, aynı isimli vilayet merkezidir.²⁴ Şehrin bulunduğu mevki, İç Anadolu'ya uzanan tarihi yolların kesiştiği yer olması yanında bölgenin İstanbul'a açılan kapısı özelliğini taşır. Ancak bu uygun mevkiine rağmen şehrin asıl gelişmesi XVII. yüzyıldan sonraya rastlar. Eskişehir adı, Türker'in Anadolu'ya gelişinden sonra şehrin kurulduğu mevkiin durumuyla ilgili olup muhtemelen bugünkü şehre 3 km. uzaklıkta bulunduğu sanılan antik Dorylaion harabeleri yakınında yer almasına dayanır. Ancak Dorylaion'un kurulduğu yer bugün hala tartışmalıdır.²⁵ Eskişehir, coğrafi konumunun öneminden ötürü sürekli işgallere maruz kalmış ve tarih boyunca birçok devletin hâkimiyetine girmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devletinin Anadolu'daki toprakları 13 vilayet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Eskişehir de bu mutasarrıflıklardan biriydi.²⁶ 2 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtulan Eskişehir, on üç ay süren işgal esnasında neredeyse harabe yığını haline gelmiş, özellikle şehrin ticaret merkezinin Yunanlılar tarafından yakılması şehri oldukça olumsuz etkilemiştir.²⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra idari sistemde yapılan değişikliklerle sancak ve mutasarrıflıkların il yapılması üzerine, 1925 yılında Eskişehir il merkezi olmuştur. Cumhuriyetle birlikte hızlı bir gelişme kaydeden Eskişehir, kısa zamanda Türkiye'nin sayılı tarım, sanayi ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.²⁸

1923 yılında CHP Nizamnamesininin 82. maddesine göre vilayetler teftiş bölgelerine ayrılmış ve her teftiş bölgesine o teftiş bölgesinin içinde yer alan bir ilin adı verilmişti.²⁹ 1925 yılında CHP il örgütleri toplam 14 mıntıkaya ayrılmış, her mıntıkanın başına da bir müfettiş getirilmiştir.³⁰ 1927 yılında yeniden düzenlenen CHP tüzüğüne göre parti müfettişlerinin seçim ve görevleri ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre müfettişler; Umumi Heyet-i İdare tarafından seçilecek, Umumi Riyaset Divanı tarafından atanacaktı. Parti müfettişleri, tüzüğün 40. maddesine göre bölgelerindeki fırkayı her yönden denetleme hakkına sahip olacaktır. Bölgede yer alan her türlü siyasi, içtimai, iktisadi teşekkül bünyesinde yer alacak heyet üyelerinin adaylıkları, parti müfettişleri tarafından onaylandıktan sonra ilan edilecektir.³¹ 1935 yılına gelindiğinde ise yeni bir düzenleme yapılmak suretiyle parti müfettişlerine tanınan yetkiler de artırıldı. Müfettişler genişletilmiş yetkilerini de kullanarak, öncelikli olarak sorumlu oldukları şehirlerdeki parti çalışmalarını ve halkevlerinin faaliyetlerini denetlemişlerdir. Ayrıca bölgelerindeki yönetim, eğitim, kültür, ekonomi, imar, sağlık, spor vb. konularda yaşanan sorunları da rapor etmeleri kendilerinden talep edilmişti. Müfettişlerin bu raporları ilgili bürolarda

²¹ Erhan Alpaslan, Tülay Aydın, "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22 (2015), 368-369.

²² Helvacı, Kandil, "CHP Parti Müfettişliği", 248.

²³ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 282-287.

²⁴ Besim Darkot, "Eskişehir", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, 384.

²⁵ Yusuf Oğuzoğlu, Feridun Emecen, "Eskişehir", Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), 398.

²⁶ Mustafa Ülger, *XX. Yüzyıl Eskişehir'in Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1997, 29; Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: AÜ. Eğitim Sağlık Ve Bilimsel Arş. Vakfı, 1991, 179.

²⁷ Metin Tuncel, "Bugünkü Eskişehir", *TDVİA*, Cilt: 11, 401.

²⁸ Ülger, *XX. Yüzyıl Eskişehir'in Tarihi*, 29-30.

²⁹ Metin Kopar, "Chp Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3 (2011), 1038.

³⁰ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 230.

³¹ Alpaslan, Aydın, "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", 365.

değerlendirilmek suretiyle sorunların çözümü noktasında gerekenler ilgili makamlara yazılmakta ve böylece sorunlar çözülmekteydi. Belirtilen ilkeler çerçevesinde 1940-1943 yılları arasında, CHP tarafından Afyon Bölgesi Müfettişi olarak görevlendirilen Eskişehir Parti Müfettişi Adnan Menderes, Sadettin Uraz ve Celal Arat'ın Eskişehir'e ilişkin hazırladıkları teftiş raporlarını, sorunlarına göre ilgili bürolara gönderdikleri görülmektedir. Eskişehir bölgesindeki parti örgütünü teftiş etmekle görevlendirilen Aydın Milletvekili Adnan Menderes,³² İstanbul Milletvekili Sadettin Uraz³³ ve Yozgat Milletvekili Celal Arat,³⁴ 1940-1943 yılları arasında bu görevi icra etmek üzere bölgede bulunmuşlardır. Müfettişler, görevde buldukları süre içinde CHP Genel Sekreterliğine; Eskişehir ve ilçelerindeki CHP teşkilatı, idare heyeti, üye sayıları, parti binası, siyasi faaliyetleri, mülkî ve yerel idare ile ilişkileri gibi konuların yanı sıra bölgenin idari, sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili son derece önemli bilgiler içeren raporlar sunmuştur.

1.1. Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Eskişehir ve Kazalarında Parti Teşkilatı

1936 yılında CHP'nin 50 il, 342 ilçe 1800 bucak ve 25.941 ocak örgütüyle birlikte, ülke nüfusunun %7,7 si (1.237.504) partiye üye olmuştu.³⁵ Bu yılda CHP'nin parti teşkilatı bulunan bu illerden biri de Eskişehir'dir. Aynı yılın verilerine göre Eskişehir'de partiye kayıtlı 26.508 üye var iken; parti ilin 4 ilçe ve 31 nahiyesinde örgütlenmiştir.³⁶ Valilerin il başkanlıklarını üstlenmelerinin halk nazarında partiye karşı ilgiyi azaltmasına rağmen, 1938 yılı itibarıyla CHP'ye kayıtlı yurttaş sayısı iki milyona yaklaşırken; partinin 1777 resmî ve itibari nahiyede ve 25.307 köy ve mahallede örgütlü bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁷

Adnan Menderes Eskişehir teftişini 1939 yılının Temmuz ve 1940 yılının Ocak, Mart, Mayıs ve Haziran aylarında yapmış ve bu teftişlerin raporunu ise 29 Haziran 1940 tarihinde Genel Sekreterlik makamına sunmuştur.³⁸ Adnan Menderes 29.6.1940 tarihli 1'inci teftiş raporunda, Eskişehir vilayet idare heyetinde 162'nci maddeye³⁹ aykırı olarak fazla iş alan kişiler olmadığını belirtmiştir. İdare heyeti azaları arasında bir uyumsuzluğun olmadığını, ancak Kamil Kaplanlı, Nail Biricik, Cevat Ünügür ve Ali Sulpik tarafından oluşturulan grubun birlik içinde hareket ettiğini, Reis Mustafa Karamürsel'i sevmediklerini ve gizliden mücadele halinde olduklarını aktarmıştır. Özellikle Reis Mustafa Karamürsel ile Halkevi Reisi Dr. İhsan Oyman ve Diş Doktoru Nazif Bartuy'u muhitte iyi tanınmış

³² Adnan Menderes, 1899 yılında Aydın-Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyünde dünyaya gelmiştir. Ağustos 1930'da İstanbul'da Ali Fethi Bey'in Başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasında politikaya girerek partinin Aydın örgütünü kurmuş ve il başkanı olmuştur. Daha sonra CHP'ye geçerek, Aydın il örgütünü yeniden düzenlemiş ve il başkanlığına seçilmiştir. TBMM'nin IV., V., VI., ve VII. dönemlerinde CHP adayı olarak Aydın'dan milletvekili seçilmiştir. Eylül 1945'te Partinin iç durumunu bozduğu gerekçesiyle Fuat Köprülü ile birlikte CHP'den çıkarılmıştır. Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan Menderes, VIII'inci dönemde DP'den Kütahya ve IX. Dönemde İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir. Mayıs 1950'dekiseçimde Demokrat Parti'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte Adnan Menderes başbakan olmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile tutuklanarak Yassıada'ya götürülen Menderes, yapılan yargılama sonunda 15 Eylül 1961'de ölüm cezasına çarptırılmıştır. Menderes'in idam cezası 17 Eylül 1961'de Yassıada'da yerine getirilmiştir. TBMM, 1990 yılında çıkardığı yasayla Adnan Menderes'in ve onunla idam edilenlerin itibarlarını iade etmiştir. Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem 1931-1935*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, Cilt: II, 1996, 71-74; *Adnan Menderes, Tercüme-i Hal Kâğıdı*, IV. Dönem, TBMM Arşivi, Şahsi Dosya No: 776.

³³ Sadettin Uraz, 1894 yılında Çanakkale-Lâpseki ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1927'de CHP'den politikaya girerek İstanbul İl Genel Meclis Üyeliğine seçilmiştir. TBMM'nin IV üncü döneminde boşalan milletvekillikleri için 3 Haziran 1931'de yapılan seçimde, CHP adayı olarak İstanbul Milletvekilliğine seçilmişti. Uraz, V'inci ve VI'ncı dönemlerde de İstanbul Milletvekilliğine seçilerek yasama görevini ölümüne kadar sürdürmüştür. Uraz, 2 Şubat 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem 1931-1935, 296-297*; *Mustafa Sadettin Uraz, Tercüme-i Hal Kâğıdı*, IV. Dönem, TBMM Arşivi, Şahsi Dosya No: 854.

³⁴ Celal Arat, 1885 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra Ocak 1924'te Bursa İmar ve İskân Mıntıka Müdürlüğüne, Ocak 1925'te İskân Müdüriyeti Umumiyesi Trabzon Müfettişliği'ne atanmıştır. Rodos, Leninakan (Rusya'da) ve Şam ve Kıbrıs'ta konsolosluk görev yaptıktan sonra 1931'de Hariciye Vekâleti İstihbarat İkinci Sınıf Müdürlüğü'ne, Ekim 1932'de Hicaz, Necid ve Mülhakatı Maslahatgüzarlığına atanmıştır. Arat, V. Dönem ara seçimlerinde Yozgat'tan milletvekili seçilmişti. Celâl Arat, VI., VII. ve VIII. dönemlerde de TBMM'ye Yozgat'tan milletvekili seçilmeyi başarmıştır. Arat, 24 Şubat 1968 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem 1935-1939*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, Cilt: II, 2001, 754-755; *Celal Arat, Tercüme-i Hal Kâğıdı*, V. Dönem, TBMM Arşivi, Şahsi Dosya No: 1016.

³⁵ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 77.

³⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, 2012, 160.

³⁷ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, 136; *CHP On Beşinci Yıl Kitabı*, 9.

³⁸ A. Yavuz Ergun, *CHP'li Menderes (1931-1945)*, İstanbul: Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., 2017, 129.

³⁹ CHP'nin 5. Büyük Kurultayında kabul edilen Nizamnamenin 162. Maddesi; "Parti teşkilatında çalışanlar, parti vazifesinden başka amme hizmeti gören imtiyazlı şirketlerin sermayesinde devletin veya mahalli idarelerin hissedar bulunduğu müesseselerin idare meclisi azalığı murakıplık gibi işleriyle vilayet umumi meclisi, belediye meclisi, ticaret ve sanayi odaları azalığı gibi vazifelerin birden fazlasını cemedemezler. Parti vazifesinden başka bu işlerden birini uhdelerinde toplayanlar hayır cemiyetlerinde dahi, munzam bir vazife alamazlar" şeklindeydi. Bkz. *CHP Nizamnamesi*, Ankara: Ulus Basımevi, 40.

kişiler olarak zikreden müfettiş, Vali Şükrü Yasin'in parti işlerine daima yakın alaka gösterdiğini, partide çalışanlara yardımcı esirgemediğini, teşkilatın hükümet amir ve memurlarıyla iş ve fikir birliği derecesinin iyi olduğunu, ancak parti prensiplerini halka yaymak hususunda meşhut ve mütebariz bir faaliyet olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca raporda idare heyeti toplantıları arasında kesintilerin göze çarptığı ve vilayet kongresinin yapılmadığı da aktarılmıştır.⁴⁰ Menderes vilayet idare heyetinin başlıca vazifesinin, parti teşkilatının nizamname hükümleri dairesinde çalışmalarını yakından takip ve denetim olmasına rağmen, kazaların parti faaliyetinin vilayet idare heyetince yakın bir alaka ile takip edilmediğini belirtmiştir. Raporunda vilayet idare heyetinde aza kayıt muamelesi olmadığını, belediye meclisinin zayıf olduğunu, vilayet umumi meclisinde okuryazar olmayan azaların dahi mevcut olduğunu aktarmıştır. Mebus seçimi yoklamasında yeniden aday gösterilen İzzet Arukan'ın vilayetçe tanınmayan ve seçilme kabiliyeti olmayan, yalnız bulunduğu yerde dar bir çevre içinde bilinen kimse olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Ayrıca müfettiş vilayet idare heyetinde bulunması gereken defter ve dosyaların mevcut ve düzgün olduğunu, ancak vilayet dâhilindeki bazı parti binalarının tapusuz olduğunu da tespit etmiştir.⁴²

Menderes raporunda, merkez kaza Reisi Sadri Şaylan'ın Hava Kurumu Reisi ve Kızılay Eskişehir merkez heyeti azası olduğu, idare heyeti azası Aziz Zeytunoğlu'nun ise spor bölgesi başkanı ve belediye azası olduğu için vaziyetlerinin 162'nci maddeye uygun hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kaza idare heyeti azalarının parti prensiplerini halka yaymak yolunda faaliyetlerin olmadığını aktaran müfettiş; nahiye, köy ve mahalle ocaklarında ise bu yönde olan faaliyetlere yeni başladığını, merkez kaza heyetinin istihdama başladığı iki seyyar memur ile bütün köylerde partiyi kurmak, prensipleri halka yaymak ve teşkilatı canlı bir organizma haline getirmek yolunda olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Merkez kazaya bağlı olan Karapazar nahiyesine gittiğini aktaran müfettiş, nahiyede partinin hiçbir faaliyetinin olmadığını söylemiştir. Merkez kazanın parti seyyar memuru tarafından nahiyenin bütün köylerinin gezildiğini ve memurun her köyde aza kayıt defterleri, teklif varakaları tanzimi gibi parti işleri ile meşgul olduğunu da vurgulamıştır. Ancak nahiye köylerinin hiçbirinde kongre yapılmadığını, Karapazar köy ocağı kongresinin de yapılmadığını, nahiye kongresinde ise kaza idare heyetinden birinin bulunduğunu ve evrakların dağınık olduğunu aktarmıştır.⁴⁴ Ayrıca hesap işinin düzgün olmadığı ve 22.10.1939 tarihinden bu yana hiçbir gelirin kaydedilmediği de rapordan anlaşılmaktadır.⁴⁵

Menderes'in raporundan Alpi Nahiyesi halkının yıllardır ikiye bölündüğünü ve birbirleri ile mücadele halinde olduğu, bu ikiliğin sebebinin ise köylünün hepsine ait olan tarlaları sulamak için kanal açmak maksadıyla hususi idareden köy namına borç verilen 18 bin liranın ödenmesinde çıkan ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1929 senesinde ödünç alınan bu paranın, menfaati köy halkının hepsini kapsayacak bir kanalın inşası için sarf edilmiş olmasına rağmen, köylülerden yalnız 40 kişiye şahsi borçlarıymış gibi borçlandırılmak sureti ile muamele yapılmıştı. Bölge müfettişi raporunda, valiliğin köylünün haklarını koruyamadığını ve yıllardır köylüyü birbirine düşüren haksızlığa müdahale edilmediğini belirtmiştir.⁴⁶ Müfettiş, parti seyyar memurunun Alpi (Alpu) nahiyesinin bütün köylerini dolaştığını, parti kayıt ve işlemlerinin düzenlenmeye çalışıldığını, fakat tanzimin hemen mümkün olmadığını dile getirmiştir.⁴⁷ Ayrıca müfettiş raporuna nahiyede güzel bir parti binası yaptırıldığını ancak henüz tescil ettirilmediğini de eklemiştir.⁴⁸ Alpi nahiyesine bağlı olan Bozan Köyüne de gittiğini aktaran müfettiş, kayıt defterinde 310 azanın yazılı olduğunu tespit etmiştir.⁴⁹

Menderes'in raporundan anlaşıldığı üzere Seyitgazi Kazası'nın işleri ile ilçe parti idare heyeti yakından ilgilenmiştir. Parti binasında Hava Kurumuna yer verildiğini, kurumun reisinin belediye reisi ve parti işleriyle yakından ilgili olan Abidin Potoğlu olduğunu belirten müfettiş, kurumun partiden gereken ilgi ve himayeyi gördüğünü dile getirmiştir. Seyitgazi ilçesindeki Çocuk Esirgeme Kurumunun 250 lira nakit, ayrıca erzak bağışlarıyla 100 muhtaç öğrenciye 4 ay yemek yedirdiği de rapora yansıyan bilgiler arasındadır.⁵⁰ Parti idare

⁴⁰ BCA, 490.01.272.1088.2. S.63, (08.07.1943).

⁴¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.63-64, (08.07.1943).

⁴² BCA, 490.01.1576.419.2. S.28, (09.07.1943).

⁴³ BCA, 490.01.272.1088.2. S.64, (08.07.1943).

⁴⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.65, (08.07.1943).

⁴⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.28, (09.07.1943).

⁴⁶ BCA, 490.01.651.166.1. S.9-10, (24.07.1940).

⁴⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.65, (08.07.1943).

⁴⁸ BCA, 490.01.1576.419.2. S.28, (09.07.1943).

⁴⁹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.65, (08.07.1943).

⁵⁰ BCA, 490.01.651.166.1. S.11, (24.07.1940).

heyeti azaları arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin olmadığını, idare heyeti azaları arasında samimiyet ve birlik olduğunu, yalnız eski Reis Mehmet Özdemir'in son kongreden beri idare heyeti içtimalarına devam etmediğini aktaran müfettiş, bunun sebebinin reis seçilmemesine bağlamıştır. Reisliği müddetince uzun seneler hiçbir faaliyet göstermediği için Özdemir'in tekrar reis seçilmemesini doğru bulan müfettiş, reisin okuyup yazmasının olmadığını buna rağmen umumi meclis azalığı da yaptığını aktarmıştır. Ayrıca reisin vergi memurunu dövdüğü için 6 ay hapis cezasına mahkûm olduğunu, belediye memurunu dövdüğü için de bir hafta cezalandırıldığını ve reisin cahil, derebeyi ruhlu bir adam olduğunu bildirmiştir. Raporunda kaza kongresinin nizamname hükümlerine uygun yapıldığını, nahiye kongrelerinin ise gelişigüzel olduğunu aktaran müfettiş, hemen hemen bütün köylerde kongre yapılmadığını da raporuna eklemiştir.⁵¹ Müfettiş, karar defterlerini tetkik ettiğini 1930 senesinde 5, 1931'de 1, 1932'de 2, 1933'te 3, 1934'de 5, 1935'de 10, 1936'da 14, 1937'de 22, 1938'de 5, 1939 yılından son kongreye kadar olan 11 ayda ise 5 toplantı yapıldığını aktarmıştır. Kayıt defterlerinde 3389 azanın kayıtlı olduğunu son 6 aylık raporda ise 3414 azanın mevcut olduğunu, aradaki farkın yeni kayıt olan azanın isimlerinin henüz deftere geçirilmemiş olmasından kaynaklandığını bildirmiştir.⁵² Müfettiş, toplanan aidat parasının 128 lira olduğunu, 1940 yılının altı ayı içinde henüz harmanlar çıkmamış olmasına rağmen 191 lira toplandığını belirtmiştir.⁵³

Mihalıççık ilçesi ile ilgili raporunda müfettiş, parti idare heyeti azaları arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin olmadığını, parti reisi Mehmet Öncel'in belediye, umumi meclis, Hava ve Çocuk Esirgeme Kurumu azası olduğunu, idare heyeti azaları arasında geçimsizlik olmadığını, mahalli hükümet amir ve memurları ile teşkilat arasında anlaşmazlık bulunmadığını dile getirmiştir. Parti seyyar memurunun köyleri dolaşırken parti prensiplerinin yayılması hususunda en küçük bir faaliyet göstermediğini, ayrıca aza kayıt işlerinde ve teklif varakalarında eksikliklerin olduğunu da bildirmiştir.⁵⁴ Bölge Müfettişi, toplantıların çok seyrek yapıldığını, parti vazifelerinin yerine getirilmesi hususunda kaza idare heyetinin hiçbir faaliyet göstermediğini bildirmiştir. Parti seyyar memurunun kazanın altı nahiyesinden beşinde bütün köyleri dolaştığını hatta bazılarında 2 defa gittiğini yalnız Binek Nahiyesine gitmediğini, gittiği nahiye ve köylerde kayıt işlerinin derlenmesine çalıştığını ancak kazanın seyyar memuru Niyazi Yılmaz'ın, kendisinden beklenen vazifeyi yapacak niteliklere sahip olmadığını dile getirmiştir.⁵⁵ Menderes raporunun devamında ilçede aza aidat parası olarak altı ay içinde 34 lira toplandığını tespit etmiştir.⁵⁶

Menderes raporunda, Sivrihisar'da parti idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar eden kişiler olmadığını, Belediye Reisi Abidin Potoğlu'nun umumi meclis azası olduğu için vaziyetinin 163'üncü maddeye aykırı olduğunu; Halkevi Reisi Baha Sülpük'ün ise belediye ve hava kurumu azası olduğu için vaziyetinin nizamnamenin 162'inci maddesine muhalif olduğunu belirtmiştir. İdare heyeti azaları arasında karşılıklı samimiyet ve itimat olduğunu aktaran müfettiş, mahalli hükümet amir ve memurları ile teşkilatın iyi geçindiğini, parti prensiplerini yaymak hususunda parti seyyar memurunun köylerde iyi çalıştığını, ayrıca halkevlerinde verilen konferanslarla da bu yolda faaliyet gösterildiğini, kazanın diğer çalışmalarının memnuniyete değer vaziyette olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Sivrihisar'ın 1930 yılından başlamak üzere karar defterlerini tetkik ettiğini belirten müfettiş, gerilere gittikçe toplantıların seyrekleştiğini ve 6 aya kadar toplantı kesintilerine rastlandığını, 1940 yılında ve son yıllar zarfında toplantı mecburiyetine daha çok riayet edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Sivrihisar'daki parti teşkilatının diğer kazalara nazaran daha canlı olduğunu, 91'inci maddede yazılı vazifelerin yerine getirilmesine çalışıldığını rapor etmiştir. Bu durum 1939 yılında toplanan aza taahhüt parası sadece 40 lira iken, 1940 yılının altı ayı zarfında 237 lira toplanmasından anlaşılmaktadır. 1940'ın üçüncü ayına kadar 8002 olan aza sayısında bir çoğalma olmadığı, 1940'ın Mart ayından itibaren geçen üç ayın içinde seyyar memurunun 258 aza kaydettiği görülmektedir.⁵⁸ Müfettiş, Sivrihisar'da partiye ait binaların tapulu olduğunu, Kaymaz'da yaptırılan parti binasının ise henüz tapuya tescil işleminin yapılmadığını belirtmiştir. Bölge Müfettişi, demirbaş

⁵¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.66, (08.07.1943).

⁵² BCA, 490.01.272.1088.2. S.66-67, (08.07.1943).

⁵³ BCA, 490.01.1576.419.2. S.28, (09.07.1943).

⁵⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.67, (08.07.1943).

⁵⁵ BCA, 490.01.272.1088.2. S.67-68, (08.07.1943).

⁵⁶ BCA, 490.01.1576.419.2. S.29, (09.07.1943).

⁵⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.68, (08.07.1943).

⁵⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.68-69, (08.07.1943).

eşya defterinin yeniden tanzimi, eşyanın satın alma kıymetlerinin defterde gösterilmesi, defterin idare heyeti tarafından imzalanması gerektiğini de bildirmiştir.⁵⁹

Bölge Müfettişi Adnan Menderes, raporunda Eskişehir'de bulunan halkevleri ile ilgili de görüşlerini yansıtmıştır. Halkevlerinin kuruluş felsefesinde inkılâpların halka benimsetilmesi ve millî devlet yaratma düşüncesi vardı. Bu amaçla, yurdun değişik yerlerinde çeşitli isimlerle anılan dernek ve vakıflar "halkevleri" adıyla birleştirilerek, çalışmaların tek elden yürütülmesi amaçlanmıştır.⁶⁰ Halkevleri, CHP genel sekreterliği tarafından bütün parti teşkilatlarına gönderilen 12 Ocak 1932 tarihli ve 7 sayılı genelge ile bir talimatnameyle kurulmuş ve kapatılacağı yıla kadar bu talimatname ile yönetilmiştir.⁶¹ 1932 Halkevleri Talimatnamesinde, halkevlerinin herkese açık olduğu, partiye kayıtlı olup olmamak koşulunun aranmadığı belirtilerek halkevlerinin bütün vatandaşların yararlanabilecekleri kurumlar olarak hayata geçirildiği açıkça dile getirilmiştir.⁶² 19 Şubat 1932'de Halkevlerinin açılış töreni ile beraber 14 halkevi aynı anda bütün Türkiye'de çalışmalarına başlamıştı.⁶³ Halkevlerinde yapılan toplantılar ve düzenlenen eğlenceler ile halkın rejime karşı bağlılığı arttırılmaya çalışılmıştır.⁶⁴ Halkevleri ve odaları CHP'ye bağlı bir örgüttü. Bu örgüt bir parti hizmeti değil, bir kamu hizmeti yapıyordu.⁶⁵ 19 Şubat 1932 tarihinde açılan Eskişehir Halkevi, Eskişehir Türk Ocağı'nın maddî ve manevî mirasını devralmıştı. Eskişehir Halkevi'nin kurucu ve ilk mensupları da doğal olarak Türk Ocağı mensuplarıydı.⁶⁶ Cumhuriyet döneminde Eskişehir'in sosyal ve kültürel açıdan kalkınmasında da, Eskişehir'de halkevlerinin açılmasının ve çalışmalarının büyük katkısı olmuştur.⁶⁷ Halkevi ilk önce bugün Süleyman Çakır Lisesi'nin bulunduğu yerdeki bir binada faaliyete başlamış, 1 Ocak 1936 tarihinde ise Eskişehir Halkevinin planı Eskişehir Belediyesi Fen İşleri Şefi Mimar İzzet (Baysal) Bey tarafından çizilmiştir.⁶⁸ Eskişehir Halkevi, sadece işlevi ile değil, konumu, kübik kütle ve mimari özellikleri ile de yapıldığı dönemde kentin önemli binalarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. İki katlı olan yapının zemin katında dükkânlar, üst katında ise halkevi işlevine uygun mekânlar bulunur. Birinci katta, uzun kütlenin yaklaşık yarısını kaplayan 250 kişilik çok amaçlı salon, halkevinin şubeleri için birer büro, kütüphane, büfe gibi mekânlar yer alır.⁶⁹ Eskişehir'de açılan halkevi ve halkodaları yalnızca merkezle sınırlı değildi. İlçe ve köylerde de halkevi ve halkodaları açılmış ve bunlar kapatılıncaya kadar aktif olarak faaliyet göstermişlerdir.⁷⁰ 1945 yılında Eskişehir merkez ile Sivrihisar ve Mihalicçık'ta üç halkevi; kaza ve köylerde ise 37 halkodası bulunmaktaydı. Halkevi şubeleri, faaliyetlerini halka aktarmak amacıyla ayda bir yerel dergi de çıkarmışlardır.⁷¹

Adnan Menderes teftiş raporunda, Eskişehir vilayetinde üç halkevi bulunduğunu, halkevinin çalışması ve yaşaması için gerekli olan gelirin temin edildiğini, bu gelirin vilayet dâhilinde bulunan halkevlerine ihtiyaçlarına göre dağıtıldığını ve halkevinin idare heyeti azasının işinin ehli olduğunu belirtmiştir. Eskişehir halkevi şubelerinin yöreye uygun olduğunu ancak Eskişehir gibi aydın bir halkı bulunan ve 60 bine yakın nüfusu olan bir vilayet merkezinde bulunan halkevinin daha geniş bir faaliyet gösterebileceğini de ifade etmiştir. İnsanların halkevine rağbet gösterdiğini, halkevi hesap ve eylemlerinin müfettiş Dr. Ragıp tarafından teftiş edildiğini ve halkevi binasının ihtiyaca yetecek ölçüde olmadığını bu sebeple Eskişehir'e güzel bir halkevi binası yaptırılması gerektiğini belirtmiştir. Seyitgazi Kazasında Halkevinin 3-4 sene evvel kültür cemiyeti teşebbüsü olarak kurulmaya çalışıldığını, bu teşebbüsün halkevi veya halk odasına yöreden gelen ihtiyacın ifadesi olduğunu ve

⁵⁹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.29, (09.07.1943).

⁶⁰ Kadir Şeker, "CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2011), 39.

⁶¹ Seyithan Altaş, "CHP Müfettişlik Raporlarında Rize, Mapavri (Çayeli) ve Pazar Halkevleri İle Halkodalarının Çalışmaları (1940-1944)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 33 (2021), 222.

⁶² Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 6/23 (1999), 269-270.

⁶³ Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, 128; *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Şubat 1932, 1.

⁶⁴ Yücebaş, "İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler", 488.

⁶⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2006, 232.

⁶⁶ Mesut Erşan, "Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, S. 12, (Güz 2010), 103; Esmâ Taşçı, *Eskişehir Halkevi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2015, 42.

⁶⁷ Mustafa Yahya Metintaş, *Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Eskişehir (1946-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003, 61.

⁶⁸ Erşan, "Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi", 104.

⁶⁹ Leyla Alpagut, "1930'larda Bir Mimar: İzzet Baysal", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1 (Haziran 2009), 23.

⁷⁰ Tuğba Çamlıca, *Eskişehir Halkevi Yurt ve Kültür Dergisi'nin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2012, 14.

⁷¹ Onur Köse, *Eskişehir'in Sosyal ve Kültürel Tarihi (1939-1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019, 35-36.

teşebbüsü halk odası açarak şekillendirmenin ihtiyaç olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir kaza olan Mihalççık'ta halkevi olmadığını, halk odasının ise parti reisi tarafından anlatıldığına göre açıldığından beri bir faaliyet göstermediğini aktarmıştır. Sivrihisar Kazasında ise hükümet amir ve memurları ile parti idare heyetinin halkevine alaka ve nezaret derecesinin iyi olduğunu belirten müfettiş, bu yıl halkevine 2100 lira gelir temin edildiğini ayrıca inşaat içinde 1800 lira para konulduğunu bu rakamların Sivrihisar halkevinin yaşaması ve gelişimi için gayret sarf edildiğinin bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır.⁷² Adnan Menderes'in Eskişehir ile ilgili raporu üzerine, 19 Eylül 1940 tarihinde Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda şöyle denilmiştir:

"Afyon bölgesi parti müfettişi Aydın Mebusu Adnan Menderes'ten alınan Eskişehir Vilayetine ait teftiş raporunda usul ve nizama aykırı olduğu anlaşılan muameleler ve bunların ne yolda düzeltilmesi lazım geleceği madde madde zikredilmiştir. İcabının buna göre ifasını ve vilayetiniz merkez ve kazalarının hesap işlerinde nizamname ve talimatname hükümlerinin tamamı ile tatbik edilmesi esbabının temini ile neticeden malumat verilmesini rica ederim."⁷³

Menderes'in raporunda il merkezi ve ilçeler ile ilgili tespit ettiği bazı usulsüzlükler göze çarpmaktadır. Vilayet merkezinde tam bir devir muamelesinin yapılmaması, bazı parti binalarının tapularının olmaması eleştirilmiştir. Ayrıca CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliği'nden demirbaş eşyanın tekrar sayılması, kıymetlerinin gösterilmek suretiyle deftere geçirilmesi, bu husustaki muhasebe talimatnamesi hükümlerinin göz önünde bulundurulması istenilmiştir. Raporda nahiyeler ve kazalar ile ilgili olarak da benzer bazı tespitler göze çarpmaktadır. 19 Eylül 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliği tarafından, CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliği'ne yazılan yazıda usulsüz muamelelerin düzeltilmesi için yapılması gereken hususlar aktarılmıştır.⁷⁴ Bölge parti müfettişinin raporu üzerine düzeltilmesi istenilen usulsüzlükler hakkında yazılan yazıya karşılık olarak Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi Dr. İhsan Oyman imzasıyla CHP Genel Sekreterliği dördüncü büroya sunulan yazıda; "*Afyon bölgesi eski parti müfettişi Sayın Adnan Menderes tarafından yapılan teftiş neticesinde vilayetimiz parti teşkilatında müşahade edilen usulsüzlüklerin düzeltilip noksanların ikmal edildiğini ve aza yardım paraları tahsilatının devamlı takiple memnuniyetbahş bir nispette yükseldiğini ve henüz tapuya tescil edilmemiş taşısız parti mallarına ait tescil muamelesinin ikmal edilmek üzere bulunduğunu arz ederim*"⁷⁵ denilmiştir.

1.2. Sadettin Uraz'ın Teftiş Raporuna Göre Eskişehir ve Kazalarında Parti Teşkilatı

CHP Afyon Bölgesi Müfettişliğine atanan İstanbul Milletvekili Sadettin Uraz tarafından 11.11.1940 tarihinde gönderilen raporlar, CHP Genel Sekreterliği tarafından I. Büroya; "*Afyon Bölgesi müfettişi Sadettin Uraz'dan alınan Eskişehir Vilayetine ait teftiş raporundan büronuzu alakalandıran kısmı aynen çıkarılmış, bağlı olarak sunulmuştur. İcabı yapılmca büromuza da bilgi verilmesini saygı ile rica ederim. 1940-1941 yılı I. teftiş raporudur*"⁷⁶ denilmek suretiyle sunulmuştur.

Sadettin Uraz teftiş raporunda, vilayet idare heyetinde kültürlü kimselerin az olmasının, aydın zümrenin bu heyete karşı sevgi ve saygısını azalttığını aktarmıştır. Uraz raporda, idare heyetinde yer alan Kamil Kaplan'ın uzun müddet belediye aza ve reisliğindeki kötü hareketleri hakkında bir kanaatin oluşması; Ali Sulpik, Nail Biricik, Saffet Avdan ve Cevdet Öngörün de resmi ve hususi hayatları hakkında birçok dedikodu olması hasebiyle bu heyete olan sempati derecesinin düşük olduğunu bildirmiştir. Buna karşın Sivrihisar ve Seyitgazi idare heyetlerinin ise iyi denebilecek bir vaziyette olduğunu belirtmiştir. Mihalççık kaza reisinin askere gittiğini, diğer kimselerin de zayıf olmasından ötürü kongrelerde buranın ıslahının temin edileceğini, vilayet idare heyeti azasından Ali Sulpik, Nail Biricik ve Saffet Avdan'ın ticaret ve ziraat işlerinde parti nüfuzunu istismar ettiklerini yazmıştır. Özellikle Ali Sulpik'in, müteahhit olmasından ötürü taahhütlerinde hilekârlığı ile tanınmış biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sadettin Uraz raporunda vilayet, Sivrihisar ve Seyitgazi de mahalli hükümet amir ve memurlarıyla teşkilatın fikir birliği derecesinin iyi olduğunu yazmıştır.⁷⁷

Partinin faaliyetleriyle de ilgili bilgiler veren bölge müfettişi, aza kayıt muamelesinin nizamnamenin 12'nci maddesine uygun devam ettiğini, iyi kimselerin partiye kayıtları için çalışıldığını aktarmıştır. Yoklamaların iyi yapıldığını, parti namzedi olarak mahallin resmi ve hususi teşekküllerine seçilmiş olanların içtimaî, ahlaki, millî

⁷² BCA, 490.01.651.166.1. S.12-13, (24.07.1940).

⁷³ BCA, 490.01.1576.419.2. S.23, (09.07.1943).

⁷⁴ BCA, 490.01.1576.419.2. S.25-26, (09.07.1943).

⁷⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.20-21, (09.07.1943).

⁷⁶ BCA, 490.01.272.1088.2. S.52, (08.07.1943).

⁷⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.53-54, (08.07.1943).

ideal ve çalışma bakımından muhitlerinde tesirlerinin iyi olduğunu dile getirmiştir.⁷⁸ Sadettin Uraz, hesap işlerinin muhasebe talimatnamesine uygun yürütüldüğünü, aza sicil defterlerinde köylere kadar gönderilen seyyar memurlar vasıtası ile tanzime çalışıldığını, partiye ait binalardan “*Beylik Ahır*” da yapılan bir binanın tapu senedinin henüz alınmadığını, Mahmudiye’deki binanın muamelesinin derdest olduğunu, demirbaş eşya defterinin tutulduğunu ifade etmiştir. Eskişehir Halkevi binasının yeterli olmadığı, Eskişehir’in ehemmiyet ve nüfuzu ile orantılı bir binanın yapılması gerektiği, Uraz’ın raporunda aktardığı bilgiler arasındadır.⁷⁹ Sadettin Uraz’ın raporu üzerine, 22 Kanun-u Sâni (Ocak) 1941 tarihinde Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda;

“Afyon bölgesi parti müfettişi İstanbul Mebusu Sadettin Uraz’dan alınan vilayetinize ait teftiş raporunda zikredilip usul ve nizama aykırı olduğu anlaşılan muameleler ve bunların ne yolda düzeltilmesi lazım geleceği madde madde zikredilmiştir. İcabının buna göre ifasını ve vilayetiniz merkez ve kazalarının hesap işlerinde nizamname ve talimatname hükümlerinin tamamı ile tatbik edilmesi esbabının temini ile netice hakkında malumat verilmesini rica ederim”⁸⁰

denilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere Eskişehir Vilayetinin 1940-1941 yılı II. teftiş raporlarının yeniden Sadettin Uraz tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. 17 Mayıs 1941 tarih ve 150 sayı numarasıyla II. Teftiş raporu, bölge müfettişi Sadettin Uraz tarafından I. Büroya gönderilmiştir.⁸¹ Bu raporda müfettiş, vilayet idare heyetin de kültürlü kimselerin azlık teşkil etmesi sebebiyle istenilen şekilde olmadığını, bunlardan Kamil Kaplanlı, Ali Sölpük, Nail Biricik, Saffet Avdan ve Cevat Ünügür’ün resmi ve hususi hayatları hakkında birçok dedikodu olduğunu belirtmiştir. 1940 yılı vilayet kongresinde bu kişilerden yalnız Cevat Ünügür’ün kaldığını, yetişebilecek olan bu gencin idare heyetine tekrar seçildiğini bildirmiştir. Seçimde idare heyetinden ayrılan adı geçen 4 kişinin yerine doktor, eczacı, banka müdürü ve fabrikatör alınmasıyla; heyetin kültür, içtimai, siyasi ve ahlaki vaziyetleri bakımından derecesinin yükseldiğini aktarmıştır. Ayrıca vilayet idare heyeti reisliğine Dr. İhsan Oyman’ın getirilmesinin parti için ayrı bir kuvvet olduğunu belirtilmiştir. Müfettiş ilçeler ile ilgili tespitlerinde Seyitgazi ve Mihaliççık idare heyetlerinin mahallindeki mevcuda göre iyi denilebilecek nitelikte olduklarını yazmıştır.⁸²

1.3. Celal Arat’ın Teftiş Raporuna Göre Eskişehir ve Kazalarında Parti İdare Teşkilatı

1942 yılı raporlarını parti müfettişliğine atanan Celal Arat hazırlamıştır. I. Büroya sunulan 6.1.1942 tarihli raporunda Bölge Müfettişi Celal Arat, vilayet parti idare heyetini oluşturanların halkın saygısını kazanmış kimseler olduğunu bildirmiştir. Raporunda İdare Heyetinin Reisi Dr. İhsan Oyman, idare heyeti azalarından Eczacı Sadri Şaylan ve Halkevi Reisi Dr. Nazif Bartu’nun askere alınması dolayısıyla, şehrin tanınmış tüccarlarından aynı zamanda uzun seneler parti vilayet idare aza ve reisliğinde bulunmuş olan Mustafa Karamusal’ın reisliği altında ve altı kişilik heyet halinde vazife gördüğünü aktarmıştır. Arat, vilayet idare heyetini teşkil eden azalardan parti nüfuzunu istismar edenler olmadığı gibi vilayet idare heyeti azaları arasında geçimsizlik ve ahenksizliğin de olmadığını dile getirmiştir.⁸³ Müfettiş Arat, idare heyeti toplantılarının her hafta muayyen gün ve saatte düzenli yapıldığını, kararların deftere vaktinde yazılıp imzalandığını ve vilayet idare heyetinde bulunması gereken defter ve dosyaların düzgün ve tam olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ Arat, vilayet dâhilindeki Mahmudiye nahiyesi parti binası hariç bütün parti binalarının tapularının alındığı ve yangına karşı sigorta ettirildiği bilgilerini de paylaşmıştır.⁸⁵ Müfettiş Celal Arat merkez kazada, idare heyetine seçilen azalardan bazıları arasında gizli bir rekabetin mevcut olduğunu, yine de kaza merkezindeki parti teşkilatının başında bulunan heyetlerin mahalli hükümet amir ve memurlarıyla ihtilafları olmadığı gibi münasebetlerinin de iyi olduğunu aktarmıştır. Parti prensiplerini köylerde halka yaymak ve teşkilat kademelerinin çalışmalarını nizamname hükümlerine göre düzenlemek için istihdam edilen iki seyyar memurun bu sahadaki çalışma semerelerinin görüldüğünü, yardım parası tahsilâtının da arttırıldığını, kazanın parti kongresinin nizamname hükümlerine uygun yapıldığını bildirmiştir.⁸⁶

⁷⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.54, (08.07.1943).

⁷⁹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.33, (09.07.1943).

⁸⁰ BCA, 490.01.1576.419.2. S.30-32, (09.07.1943).

⁸¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.48, (08.07.1943).

⁸² BCA, 490.01.272.1088.2. S.49-51, (08.07.1943).

⁸³ BCA, 490.01.272.1088.2. S.40-41, (08.07.1943).

⁸⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.41, (08.07.1943).

⁸⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.15, (09.07.1943).

⁸⁶ BCA, 490.01.272.1088.2. S.41-42, (08.07.1943).

Seyitgazi kazası parti idare heyetinin, halk nazarındaki sevgi ve saygı derecesinin iyi olduğunu aktaran Arat, yeni seçilen bu heyeti tam tanınmamasına rağmen, kazanın hükümet amir ve memurları ile bir geçimsizliklerinin olmayacağı tahmininde bulunmuştur. Kazanın yaptığı kongrede Eskişehir valisi ve vilayet parti reis vekilinin bulunduğunu, kongrenin nizamname hükümlerine uygun cereyan ettiğini, ocak ve nahiye kongrelerinin nizamname hükümlerine uygun yapılmasına çalışıldığını aktarmıştır.⁸⁷ Arat, raporunun devamında Seyitgazi Kazasıyla ilgili olarak, 3534 azanın kayıtlı olduğunu, parti adayı olarak mahallin resmi ve hususi teşekküllerine seçilmiş olanların yörede sevildiklerini, hayır cemiyetleri ile parti teşkilatının ilgili olduğunu, kazanın nahiye ve ocaklarını gezip görme fırsatı bulamadığını bildirmiştir.⁸⁸ Arat, kazanın idare heyetinin hesaplarını tetkik edemediğini, parti binasının tapulu olduğunu, demirbaş eşya defterinin mevcut olduğunu da raporuna eklemiştir.⁸⁹

Bölge Müfettişi Arat, Mihalıçık'a tayin edilen yeni kaymakam ile parti teşkilatı arasında ve hükümetin diğer memurlarıyla bir ihtilaf olmadığını, bilakis yeni gelen kaymakam ve diğer hükümet memurlarının teşkilata yardım ettiklerini bildirmiştir. Kazanın vilayet dâhilinde parti teşkilatının en az verimli olan sahası olduğunu belirten müfettiş, kaza idare heyetinin eski heyetlere nazaran çalışkan sayılabileceklerini, kaza heyetinin bir sene içinde ancak kaza merkezinin kayıtlarını ıslah ve tanzim edebildiğini de ifade etmiştir.⁹⁰ Yeni seçilen heyetin aza yardım paralarının tahsiline çalıştığını, evrak defter ve dosyaların düzgün bir hale konulduğunu, kaza merkezi ve "Beylik Ahır nahiyesi" parti binalarının tapulu olduğunu ve demirbaş eşya defterinin tutulduğunu bildirmiştir. 1940 yılı sonunda 3414 olan aza sayısının 4433'e çıkarıldığını, yörede tanınmış ve sevilmiş olanların partiye kaydedildiğini, kazanın nahiye ve ocaklarını gezme fırsatı bulamadığını da raporunda aktarmıştır.⁹¹

Müfettiş, Sivrihisar kazası idare heyetinin halk nazarındaki sevgi ve saygı derecesinin iyi olduğunu, idare heyeti azaları arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin olmadığını bildirmiştir. Belediye Reisi Abidin Potoğlu'nun uhdesinde meclisi umumi azalığı da bulunduğu için durumunun 162'nci maddeye aykırı olduğunu belirtmiştir. Ancak uzun senelerdir önemli hizmetleri ile bilinen partiye bağlılık ve sadakati devam eden, bütün kaza halkınca sevilip sayılan, halk üzerindeki nüfuzunu tamamıyla parti ve devlet hizmetlerine tahsis eden Potoğlu'nun bu vaziyetinin parti ve memleket bakımından faydalı olduğunu da aktarmıştır. 1941 yılı parti kaza kongresinin nizamname hükümlerine uygun cereyan ettiği, kongre de hazır bulunan Eskişehir Valisi Hamit Oskay'ın halkın dilek ve şikâyetleriyle ilgilenerek halkı tatmin eden beyanatta bulunduğu da rapora yansıyan hususlardandı.⁹²

Celal Arat, 1.7.1942 tarihli ikinci teftiş raporunda, vilayet idare heyetini teşkil edenlerin yörede ve halk arasında sevgi ve saygı derecelerinin iyi olduğunu, reis vekili ve aza olan Mustafa Karamusal'ın başkanlık vazifesini başarı ile yaptığını ve çalışmalarda bir aksama görülmediğini bildirmiştir.⁹³ Müfettiş, idare heyeti toplantılarının her hafta düzenli yapılmasına itina edildiğini, vilayet dâhilindeki parti teşkilat kademelerinin vilayet parti reis vekili tarafından sık sık teftiş edildiğini, parti çalışmalarının düzenlenmesine ve hızlandırılmasına çalışıldığını tespit etmiştir. Celal Arat, vilayet umumi meclisinin 1942 yılı toplantısında yaptığı incelemeler neticesinde azaların partiye bağlı olduğunu, bir ikisi istisna edildiği takdirde diğerlerinin tamamıyla halkın saygı ve sevgisini kazanmış, üzerlerine aldıkları vazifeyi başarabilen partiye sadık kişiler oldukları bilgisini paylaşmıştır. Vilayet parti idare heyetinin hayır cemiyetleri ve faydalı teşekküllerle alakasının iyi ve devamlı olduğu da belirtilmiştir.⁹⁴ Bölge müfettişi raporunda, para işlerine ait hesabatın düzgün ve parti nizamname ve hesap talimatnamesine uygun tutulduğunu, bütün parti bina ve taşısız malların tapulu ve binaların sigortalı olduğunu yazmıştır.⁹⁵ Müfettiş, özellikle köylerde seyyar memur istihdam edilmediği için geçen seneye nazaran üye kaydının daha az yapılabildiğini, yörede tanınmış ve sevilmiş olanların partiye kayıtlı olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Merkez kazaya bağlı nahiyelerden Mahmudiye parti nahiyesi ile bu nahiyedeki bir iki ocağı gezdiğini belirten Arat, Mahmudiye halkevi

⁸⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.43-44, (08.07.1943).

⁸⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.44, (08.07.1943).

⁸⁹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.16, (09.07.1943).

⁹⁰ BCA, 490.01.272.1088.2. S.44-45, (08.07.1943).

⁹¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.45, (08.07.1943).

⁹² BCA, 490.01.272.1088.2. S.46, (08.07.1943).

⁹³ BCA, 490.01.272.1088.2. S.26, (08.07.1943).

⁹⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.26-27, (08.07.1943).

⁹⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.10, (09.07.1943).

⁹⁶ BCA, 490.01.272.1088.2. S.28-29, (08.07.1943).

ile bu nahiyenin parti idare heyeti arasında iyi bir uyum ve birbirine arka çıkan bir işbirliği olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

Seyitgazi kazasına raporunda yer veren Arat, idare heyetinin halk arasındaki saygı ve sevgi derecesinin iyi olduğunu, idare heyeti azaları arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin olmadığını belirtmiştir. Müfettiş, kaza idare heyeti azalarından ve uzun seneler vilayet umumi meclisinde aza olan Mehmet Özdemir ile idare heyetinin diğer azaları arasında rekabetten doğma bir geçimsizliğin olduğu bilgisini aktarmıştır.⁹⁸ Bölge müfettişi, aza adedini artırmak ve aza yardım paralarını toplamak hususunda gayret gösterildiğini ve Hamidiye nahiyesini teftiş ettiğini söyleyen müfettiş, karar defterine göre toplantıların her hafta düzenli yapıldığını ve kararların deftere geçirilerek imzalandığını da ifade etmiştir.⁹⁹ 1941 yılı itibarıyla kaza idare heyetinin hesaplarında usul hata ve noksanların dışında bir yolsuzluk olmadığını ve parti binasının tapulu olduğu raporda belirtilen diğer hususlardandır.¹⁰⁰

Müfettiş, Mihaliçcik kazasında 1941 kongresinde yeniden seçilen idare heyetinin bazı azaları hakkında sui şöhret sahibi olduklarına dair ihbar yapıldığını ancak bunun kasabanın belediye reisi ve umumi meclis azalarının dâhil olduğu bir zümre tarafından mevki ve vazifelerini kaptırmak endişesiyle yaptırıldığını aktarmıştır. Bu kazadaki parti teşkilatının hükümet amir ve memurları ile geçimsizlik ve ihtilafının olmamasına rağmen, kazada kaymakamların sık değişmesi yüzünden kaza işlerin aksaması dolayısıyla kazaya çalışkan bir kaymakamın tayin edilmesi istenildiği görülmektedir.¹⁰¹ İlçede aza yardım paralarının bütçede yazılı ihtiyaçları karşılayacak dereceye ulaştığı, partiye ait kaza dâhilindeki binaların tapulu ve sigortalı olduğu, tüm eşyaların demirbaş eşya defterinde kayıtlı olduğu, yörede tanınmış ve sevilmiş olanların partiye kaydedildiği, müfettişin izlenimleri arasında yer almıştır.¹⁰²

Raporunun devamında Sivrihisar kazasına da değinen Celal Arat, kaza idare heyetinin halk nazarındaki sevgi, saygı ve itibarının iyi olduğunu idare heyeti azaları arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin olmadığını, kazadaki parti teşkilatının hükümet amir ve memurları ile münasebet ve geçiminin iyi ve karşılıklı yardıma dayandığını belirtmiştir. Vilayet dahilinde parti fikir ve prensiplerinin uzak ve küçük köylere kadar yayıldığını ifade eden Arat, burada parti ruhunun vilayetin diğer yerlerinden çok daha iyi olduğu bilgisini paylaşmıştır. İlçede idare heyeti toplantılarının her hafta düzenli yapıldığı rapordan anlaşılmaktadır. Kaymaz nahiyesini de teftiş ettiğini aktaran müfettiş, burada toplantıların her hafta yapıldığını ve alınan kararların deftere geçirilerek imzalandığını, partililerle yapılan söyleşilerde parti fikir ve prensipleri konusunda halkın aydınlatılmış olduğunu ve bu sahada çalışıldığını ifade etmiştir. Ayrıca raporda Eskişehir vilayeti dâhilinde teftiş ettiği parti teşekküllerinin hiçbirinde parti makbuzlarının başka teşekküller veya hayırlı işler namına kullanılmadığını ve parti makbuzuyla tahsil edilmiş paraların parti kasa defterine kaydedildiğini de belirtmiştir.¹⁰³ Sivrihisar kazası dâhilindeki parti binalarının hepsinin tapulu ve sigortalı olduğunu belirten müfettiş, demirbaş eşyaların defterine kaydedildiğini ve eşyalara bakılıp muhafaza edildiğini, kasa defterinin tutulduğunu da raporuna eklemiştir.¹⁰⁴ Celal Arat'ın 1.7.1942 tarihli teftiş raporu üzerine, 21.8.1942 tarihinde Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda şöyle denilmiştir:

“Afyon bölgesi parti müfettişi Yozgat Mebusu Celal Arat'tan alınan vilayetinize ait teftiş raporunda zikredilip usul ve nizamı aykırı olduğu anlaşılan muameleler bağlı listede gösterilmiş ve bunların ne yolda düzeltilmesi lazım geleceği madde madde zikredilmiştir. İcabının buna göre ifasını ve vilayetiniz merkez ve kazalarının hesap işlerinde nizamname ve talimatname hükümlerinin tamamı ile tatbik edilmesi esbabının temini ile neticeden malumat verilmesini rica eder sevgiler sunarım.”¹⁰⁵

Celal Arat'ın 1.7.1942 tarihli teftiş raporu üzerine, Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda Eskişehir vilayeti ve kazalarında görülen usulsüzlüklerin başlıcaları şöyle sıralanmıştır:

⁹⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.29, (08.07.1943).

⁹⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.29-30, (08.07.1943).

⁹⁹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.30, (08.07.1943).

¹⁰⁰ BCA, 490.01.1576.419.2. S.11, (09.07.1943).

¹⁰¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.30-31, (08.07.1943).

¹⁰² BCA, 490.01.1576.419.2. S.11, (09.07.1943).

¹⁰³ BCA, 490.01.272.1088.2. S.32-33, (08.07.1943).

¹⁰⁴ BCA, 490.01.1576.419.2. S.12, (09.07.1943).

¹⁰⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.4, (09.07.1943).

- 1- Altı ayda hazırlanması gereken denetim raporlarının senede bir yapıldığı,
- 2- Seyitgazi kazasında kasa defterlerine aylık şerhlerin verilmediği, sarf evrakında reis ve muhasibin imzalarının bulunmadığı,
- 3- Seyitgazi Kazasında demirbaş eşya defterlerinin mevcut olmadığı,
- 4- Sivrihisar kazasında aylık hesapların kapanmadığı, verilmesi gereken şerhlerin verilmediği görülmüştür.

Yine Celal Arat'ın 1.7.1942 tarihli teftiş raporu üzerine, Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda usulsüz muamelelerin düzeltilmesinin yolu ile ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir;

- 1- Denetim raporlarının altı ayda bir tanzim ettirilmesi,
- 2- Hesap talimatnamesinin 5'inci maddesi gereğince kasa defterine her ay sonunda gereken şerhin verilmesi, sarf evrakının reis ve muhasip aza tarafından imzalanması,
- 3- Demirbaş eşya defterlerinin talimatname gereğince tanzim edilmesi,
- 4- Aylık hesapların kapanması ve gereken şerhin verilmesi için talimatnamenin 5'inci maddesi gereğince hareket edilmesi icap eder.¹⁰⁶

Celal Arat'ın 5.1.1943 tarihli 3 sayılı I. teftiş raporunda, parti kongresinde yeni seçilen 3 azadan birisi olan Akif Onat'ın Mihaliççik kazasının ileri gelenlerinden olduğu, vilayet umumi meclis ve daimi encümeni azalıklarında bulunduğu, partinin faal vazifelerinde çalıştığı ve Eskişehir'de müteahhitlik yapan dürüst ahlaklı sadık bir partili olduğu, Hasan Ergi'nin Eskişehir'de parti merkez kaza idare heyeti reis ve azalıklarında bulunduğu, vilayet umumi meclis azalıklarında çalışmış çevrede tanınan ve sevilen biri olduğunu, bir diğer aza Ali Sölpük'ün ise uzun senelerdir vilayet umumi meclis daimi encümeni azalığında bulunduğu, 1940 senesine kadar parti vilayet idare heyeti azalığı ve daha evvelki senelerde Sivrihisar kaza parti idare heyeti reisliği yaptığı bildirilmiştir. Hırslı ve menfaatine düşkün olarak tanınan Ali Sölpük hakkında Saadettin Uraz tarafından 1940 yılı raporlarında yeterli bilgi verildiğini aktaran müfettiş ek olarak sadece vilayet kongresinde intihap kabiliyetinin çok iyi olduğunu gözlemlediğini ifade etmiştir. Arat, idare heyeti reisliğine seçilen Mustafa Karamusal'ın Eskişehir'de bu vazifeyi asaleten ve vekâleten uzun seneler başarıyla yapmış tecrübeli, dürüst olarak tanınan Eskişehir'in tanınan tüccarlarından nüfuz ve itibar sahibi biri olduğunu belirtmiştir. Vilayet idare heyetini oluşturan azalar arasında geçimsizlik ve uyumsuzluk olmadığını, Eskişehir Valisi Hamit Oskay'ın zamanın şartları ve Eskişehir'in ehemmiyeti dolayısıyla ağır olan vazifesini parti ile tam bir işbirliği halinde başarıyla yaptığını, bu işbirliğinin devlet otoritesini kuvvetlendirdiği gibi halkın saygı, bağlılık ve güven duygularını da arttırdığını belirtmiştir. Bölge müfettişi vilayet dâhilinde partinin görüş ve düşüncelerinin daha da yayılabilmesi için aydın ve iyi tahsilli seyyar memurların istihdam edilmesinin gerekli olduğunu da belirtmiştir. Celal Arat, 5.12.1942 tarihinde yapılan vilayet kongresine delegelerin %96'sının iştirak ettiğini, kongrenin parti nizamnamesine uygun yapıldığını raporuna eklemiştir.¹⁰⁷ Ayrıca raporda vilayet dâhilinde partiye ait bütün taşısız malların parti adına tapuya tescil edildiğini (zemini vakıf olan Mahmudiye nahiye binasıyla Seyitgazi'nin Kümbet nahiyesinin zemini mülkiyeti karışık olan nahiye binası hariç) ve yangına karşı sigorta edildiğini yazmıştır.¹⁰⁸ Müfettiş, merkez kaza ve köylerinde parti fikir ve prensip yayımının tatmin edici olmadığını ve kaza idare heyetinin köylerdeki teşkilat kademelerini teftiş vazifesini yapamadığını aktarmıştır.¹⁰⁹ Arat, makbuzsuz tahsilat ve evraksız sarfiyat yapılmadığını, yeni idare heyeti azaları arasında iş bölümü yapıldığını fakat dosyaların iş bölümüne göre tutulmadığını da gözlemlemiştir.¹¹⁰

Müfettiş, Sivrihisar kazası idare heyetinin halk nazarındaki itibar, nüfuz, saygı ve sevgisinin iyi olduğunu; idare heyeti azaları arasında karşılıklı itimat ve samimiyet olduğunu, mahalli hükümet amir ve memurlarıyla teşkilatın geçiminin iyi ve uyumlu olduğunu, kazanın kaymakamı Hamza Kişioğlu'nun parti teşkilatına gösterdiği yakın alaka ve yardımın bu geçimi derinleştirip kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca parti fikir ve prensiplerinin yayımı bakımından bu kazadaki teşkilatın diğer kazaların hepsinden ileri olduğunu, buradaki teşkilatın her fırsattan istifade ederek halkı aydınlattığını ve partiye olan bağlılığın arttırılıp derinleştirildiğini de ifade etmiştir.¹¹¹ Müfettiş, idare heyeti toplantılarının nizamnameye göre her hafta yapıldığını, idare heyetine ait vazifelerin yapılmasına çalışıldığını bildirmiştir. Bu kazadaki parti namzedi olanlardan Belediye Reisi Abidin

¹⁰⁶ BCA, 490.01.1576.419.2. S.5-6, (09.07.1943).

¹⁰⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.12-14, (08.07.1943).

¹⁰⁸ BCA, 490.01.1576.419.2. S.44, (09.07.1943).

¹⁰⁹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.15-16, (08.07.1943).

¹¹⁰ BCA, 490.01.1576.419.2. S.44-45, (09.07.1943).

¹¹¹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.17-18, (08.07.1943).

Potoğlu'nun müstesna bir yeri olduğu da raporda belirtilmiştir.¹¹² Yapılan incelemelerde hesap işlerinin umumiyet itibarıyla nizamname ve talimatnameye uygun olduğu, makbuzsuz para tahsil edilmediği, kaza dâhilindeki bütün parti binalarının tapuya tescil ettirildiği ve aza sayısının artırılması yolunda gayret gösterildiği aktarılmıştır.¹¹³

Bölge müfettişi, Mihaliçcik kazası idare heyetini teşkil eden azalar arasında geçimsizliğin olmadığını, mahalli hükümet amir ve memurları ile teşkilatın geçimlerinin iyi ve birbirine yardım eder vaziyette olduğunu, daha önceki raporlarda belirttiği gibi bu kazanın vilayet dâhilindeki diğer kazalardan her bakımdan geri durumda olduğunu, bu sebeple parti fikir ve prensiplerinin yayımı faaliyetinin diğer umumi çalışmalara paralel bir vaziyette ve tatmin edici mahiyette olmadığını aktarmıştır.¹¹⁴ Ayrıca müfettiş, aza yardım paralarının tahsilât miktarının iyi olduğunu, kazadaki parti binalarının parti namına tapulu ve yangına karşı sigortalı olduğunu, kazadaki parti binasının akan çatısıyla su olukları tamirinin gerektiğini, binanın bakımının ihmal edildiğini ve içindeki eşyanın eski ve derme çatma olduğunu da tespit etmiştir.¹¹⁵ Müfettiş, kasa defterine göre teftiş tarihinde mevcut olması gereken 386 liranın tamamıyla bankada mevcut olduğunu, sarfiyat evrakının sarfiye üzerine yapıldığını, fakat sarf evrakında sarf şerhinin ve muhasiple reisin imzalarının olmadığını, kütüphane ve demirbaş eşya defterlerinin tasdiksiz olduğunu bildirmiştir.¹¹⁶

Raporunun devamında Seyitgazi kazasına da değinen Celal Arat, kaza idare heyetinin halk nazarındaki saygı ve sevgi derecesinin iyi olduğunu, yeni seçilen idare heyeti içinde parti nüfuzunu istismar edenler olmadığı gibi kaza idare heyeti azaları arasında geçimsizliğin de olmadığını aktarmıştır. Ancak bu idare heyeti azalarından Nadir Yücel, Bekir Saygı ve Yusuf Köse'nin yükümlülüğünde 162'nci maddeye muhalif olarak belediye meclisi ve çiftçi malları koruma heyeti azalıklarının da bulunduğunu, bu vaziyetin nizamname hükümlerine göre ıslah edilmesi konusunda uyarıda bulunduğunu belirtmiştir. İdare heyetinin nizamnamenin 91'inci maddesinde yazılı vazifeleri imkân nispetinde yapmaya çalıştığı ve parti fikir ve prensiplerinin yayımı üzerinde itina ile durulduğu izlenimlerine de yer vermiştir. Yapılan kaza kongresinin nizamname ve talimatnameye uygun yapıldığını, idare heyetinin çalışma raporu ve hesabı ile bütçesinin tetkik ve müzakere edildiğini bildirmiştir.¹¹⁷ Müfettiş, idare heyeti toplantılarının her hafta düzenli olarak yapıldığını, aza kaydına itina gösterildiğini ve aza âdetinin 5602'ye çıkarıldığını yazmıştır.¹¹⁸ Arat, parti binasının tapulu olduğunu, demirbaş eşya defterinin usule göre tutulduğunu, fakat binanın tamire ve tevsiye muhtaç olduğu gibi eşyanın da yıpranmış ve derme çatma olduğunu raporuna eklemiştir.¹¹⁹ Müfettiş Celal Arat, raporun sonuç kısmında bölgeye ilişkin izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Vilayet dâhilindeki devir ve teftiş esnasında kongrelerde ve diğer toplantı ve teşekküller de çeşitli vesilelerle partililer ve halkla yaptığım temaslarda, harbin çekilen tabii sıkıntılara rağmen bu cihan harbi içinde yurdumuzun en bahtiyar bir ülke olduğunu ve bunu yüce millî şefimizin yüksek idaresi ile parti ve hükümetimizin aldığı yerinde ve isabetli karar ve tedbirlere borçlu bulunduğumuzun herkeşçe ve artan bir bağlılık ve şükranla bilindiğini bundan sonra da hadiselerle harbin muhtelif sahadaki tesirleri ne şekilde tecelli ederse etsin her ferdin onları millî birliğimizin başı ve sembolü olan yüce şefimizin emri ve başbuğluğu altında sarsılmaz bir irade ve azimle karşılamaya hazır bulunduğunu övünçle müşahede ve kanaat hâsıl ettiğimi en derin saygılarımla arz ederim.”¹²⁰

Celal Arat'ın raporu üzerine Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 15.4.1943 tarihli yazı da;

“Afyon bölgesi parti müfettişi Yozgat mebusu Celal Arat'dan alınan vilayetinize ait teftiş raporunda zikredilip usul ve nizama aykırı olduğu anlaşılan muameleler bağlı listede gösterilmiş ve bunların ne yolda düzeltilmesi lazım geleceği madde madde zikredilmiştir. İcabının buna göre ifasını ve vilayetiniz merkez ve kazalarının hesap işlerinde nizamname ve talimatname

¹¹² BCA, 490.01.272.1088.2. S.18, (08.07.1943).

¹¹³ BCA, 490.01.1576.419.2. S.45, (09.07.1943).

¹¹⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.18-19, (08.07.1943).

¹¹⁵ BCA, 490.01.1576.419.2. S.45-46, (09.07.1943).

¹¹⁶ BCA, 490.01.1576.419.2. S.46, (09.07.1943).

¹¹⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.19-20, (08.07.1943).

¹¹⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.20, (08.07.1943).

¹¹⁹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.46, (09.07.1943).

¹²⁰ BCA, 490.01.272.1088.2. S.20-21, (08.07.1943).

hükümlerinin tamamıyla tatbik edilmesi esbabının teminiyle neticeden malumat verilmesini diler, sevgiler sunarım”¹²¹ denilmiştir.

Celal Arat’ın raporu üzerine, Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 15.4.1943 tarihli yazı da Eskişehir ve ilçelerinde görülen usulsüz muamelelerin başlıcaları şunlardır:

- 1- Eski idare heyeti ile yeni heyet arasında devir yapılmışsa da defterlerin altına devrin yapıldığına dair şerhin yazılmadığı ve altlarının imzalanmadığı,
- 2- Sarf senetlerinin reis ve muhasip aza tarafından imzalanmadığı,
- 3- Yapılan mubayaalarda faturadan başka paranın tediye edildiğine dair senet alınmadığı ve alınan eşyanın tesellüm edildiğine dair faturada şerh bulunmadığı,
- 4- İş Bankasındaki paranın altı aylık faiz tutarı olan 150 kuruş vezneye kaydedilmişse de buna dair makbuz kesilmediği,
- 5- Sivrihisar kazası kasa defterinin gelir sütununa makbuz numaralarının yazılmadığı,
- 6- Sivrihisar kazasında aylık yekûnların sene sonuna kadar teselsül ettirilmediği,
- 7- Mihaliççik kazası kasa defterlerinde her ay sonunda yazılması gereken şerhin yazılmadığı ve imzalanmadığı,
- 8- Memur aylıklarından kesilen vergi tevkifatının mal sandığına yatırılmadığı,
- 9- Demirbaş eşya defterinin tasdik edilmediği,
- 10- Yeni defter ve makbuzların henüz kullanılmadığı,
- 11- Azaların hepsinin sicil dosyalarının henüz tanzim edilmediği,
- 12- Sarf evrakının reis ve muhasip aza tarafından imzalanmadığı,
- 13- Kütüphane demirbaş eşya defterinin tasdiksiz olduğu,
- 14- Seyitgazi kazası eski idare heyeti ile yeni idare heyeti arasında devir yapıldığına dair defterde bir şerhin bulunmadığı,
- 15- Yine aynı kazada 1942 senesi Ağustos ayı sonundaki 407 lira 92 kuruş kasa mevcudunun bankaya yatırılmayıp reisin üzerinde muhafaza edildiği görülmüştür.¹²²

Celal Arat’ın raporu üzerine CHP Genel Sekreterliği tarafından, Eskişehir CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 15.4.1943 tarihli yazı da görülen usulsüz muamelelerin düzeltilme yolları ise toplam 15 maddede özetlenerek belirtilmiştir.¹²³

Celal Arat, I. Büroya Sunduğu 29.6.1943 tarihli raporunda, Mustafa Karamusal’ın parti reisliği vazifesini iyi idare ettiğini ve parti işlerini şahsi işlerinin üstünde tutarak feragat ile çalışan bir kişi olduğu bilgisini aktarmıştır. Rapordan idare heyeti azaları arasında iyi bir uyum olduğu, Vali Hamit Oskay’ın parti işlerine ve partide çalışanlara alaka gösterip gereken yardımları esirgemediği anlaşılmaktadır. Teşkilatın, prensipleri halka yaymak için çalıştığını, ancak nüfusunun çokluğu, askeri ehemmiyeti, mektebi, fabrikası ve önemli tesisatıyla bir havacılık merkezi olan ve binlerce amesi bulunan bu vilayette her zaman çok dikkatli olma gerekliliği karşısında partinin mana ve vasıfları etrafında halkı aydınlatmak için daha esaslı ve olumlu çalışmaya ihtiyaç olduğu rapora yansıyan diğer hususlar arasındadır.¹²⁴ Müfettiş yeni idare heyetinin nizamnamenin emrettiği şekilde düzgün toplandığını, kararların gününde yazılıp imzalandığını, parti idare heyetinin mahalli hayır cemiyetleri ve faydalı teşekküllerle münasebet derecesinin iyi olduğunu, idare heyetinin bu teşekküllerin çalışmalarının olumlu ve verimli olması için her türlü yardımı yaptığını belirtmiştir.¹²⁵ Eskişehir idare heyetinin büro mesaisinin düzenli olduğu, tutulması gereken defter ve dosyaların tam olduğu, parti malı gayrimenkullerinin tapuda kayıtlı olduğu rapora yansıyan diğer hususlardandı.¹²⁶

Müfettiş, Sivrihisar kazası parti idare heyetinin, daha önceki raporlarında belirttiği gibi halk nazarında sevgi ve saygı derecesinin iyi olduğunu, mahalli hükümet amir ve memurları ile idare heyeti arasında iş ve fikir birliğinin olduğunu, parti prensiplerini halka yaymak yolunda bu kazanın faaliyetlerinin diğer kazalardan üstün olduğunu ve teşkilatın her fırsattan yararlanarak bu vazifeyi yapmaya çalıştığını belirtmiştir.¹²⁷ Müfettiş, belediye meclisini oluşturanların halkın sevgi ve saygısını kazanmış, şehir işlerine karşı ilgili, seçmenlerin hakiki menfaatlerini temsil etme ehliyet ve evsafında olan kimseler olduğunu ve Belediye Reisi Abidin Bey’in belediye işlerini

¹²¹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.34, (09.07.1943).

¹²² BCA, 490.01.1576.419.2. S.35-36, (09.07.1943).

¹²³ BCA, 490.01.1576.419.2. S.36-38, (09.07.1943).

¹²⁴ BCA, 490.01.272.1088.2. S.2-3, (08.07.1943).

¹²⁵ BCA, 490.01.272.1088.2. S.3, (08.07.1943).

¹²⁶ BCA, 490.01.1576.419.2. S.2, (09.07.1943).

¹²⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.4-5, (08.07.1943).

başarıyla yürüttüğünü ifade etmiştir.¹²⁸ İdare heyetinde devir muamelesini gerektiren bir değişiklik olmadığı, aza yardım parasının toplanmasında gereken faaliyetin gösterildiği, bütçe ve hesap işlerinin düzgün olduğu, partiye ait binanın sigortalı ve tapulu olduğu, demirbaş eşya defterinin numunesine göre tutulduğu, Celal Bey'in raporuna yansıyan bilgiler arasındadır.¹²⁹ Mihalıççık Kazası'ndaki parti idare heyeti üyeleri ile ilgili de benzer görüşler belirten Arat, idare heyetinin altı ay içinde düzenli toplandığını ve alınan kararlarda imzaların eksiksiz olduğunu, mahalli hayır kurumları ve faydalı teşekküllerin partiden gereken himaye ve alakayı gördükleri bilgisini aktarmıştır.¹³⁰ Müfettiş raporuna; kazanın nüfus sayısına göre aza sayısının artırılması gerektiğini, idare heyetinde devir muamelesini gerektiren bir değişim olmadığını, aza yardım parası toplanması hususunda altı ay içinde yapılan çalışmaların iyi olduğunu, hesap işlerinin nizamname ve talimatname hükümleri içinde yapıldığını, partiye ait taşısız malların tapuda kayıtlı ve sigortalı olduğu bilgisini de eklemiştir.¹³¹ Arat raporunda, Seyitgazi kazası idare heyetinin de halk nazarında itibarının yüksek olduğunu, idare heyeti arasında bir geçimsizliğin görülmediğini, idare heyetiyle mahalli hükümet amir ve memurları arasında ihtilaf olmadığını, kazanın kaymakamı olan Tahir Akman'ın parti işlerine ve bu işlerin başında çalışanlara karşı gösterdiği alaka ve yardımın iyi olduğunu; fakat kazada parti prensiplerini halka yayma yolundaki çalışmaların beklenen mahiyette görülmediğini ifade etmiştir.¹³² Ayrıca, hesap işlerinde muhasebe talimatnamesi hükümlerinin tatbik edildiğini ve buna aykırı bir cihet görülmediğini, parti binasının parti adına tapuda kayıtlı olduğunu ve demirbaş eşya defterinin numunesine uygun olarak tutulduğunu belirtmiştir.¹³³

2. Parti Teftiş Raporlarına Göre Eskişehir'de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat

Adnan Menderes'in 29.6.1940 tarihli 1'inci teftiş raporunda, Eskişehir'in nüfuzunun çokluğu, askeri ehemmiyeti, mektebi, fabrikası ve önemli tesisatı ile bir havacılık merkezi olması dolayısıyla çok dikkatli olunması gereken bir şehir olduğu vurgulanmıştır. Fakat raporda bir seneden beri Eskişehir'e polis müdürü gönderilmeyip, şehrin vekâletle idare edildiğinden yakınmıştır. Rapordan Eskişehir Valisi Şükrü Yasin'in hastalığı sebebiyle 3 ay tebdili hava ile Eskişehir'den ayrıldığı ve hava müddeti daha fazla uzayabileceği için Sivrihisar Kaymakamının vekil gönderildiği anlaşılmaktadır. Ancak vilayette Vali olmadığı için makamın münhal olduğu, önemli ve bakımsız olan vilayete iyi bir vali vekili gönderilmesi gerektiği müfettişin raporuna yansıyan bilgiler arasındadır.¹³⁴ Sadettin Uraz da raporunda benzer bir şekilde, Cumhuriyet Devrinde Eskişehir'de faal olarak görev yapan vali olarak Talat Bey'den¹³⁵ bahsetmekte; bu vali haricinde görev yapan valilerin memleket işleri ile alakadar olmayan aciz adamlardan ibaret olduğunun söylendiğini bilgisini aktarmaktadır. Mevcut Vali Şükrü Bey'den de bahseden müfettiş, valinin vazifesine gelemeyecek derecede hasta olmasından ötürü aylardır şehrin kaymakam vekâleti altında idare edildiğini, bu durumun vilayet işlerinin istenilen derecede yürüyememesine yol açtığını yazmıştır. Müfettiş, her hususta gelişime müsait olan mevkii itibari ile askeri ve siyasi ehemmiyeti olan vilayete, merkezce gereken önemin verilmesi zaruretinin hissedildiğini de raporuna eklemiştir.¹³⁶ Ayrıca Uraz, 11.11.1940 tarihli raporunda Mihalıççık Kaymakamı Cevdet Bey'in idare kabiliyetinden mahrum olmasının, parti teşkilatının iş ve fikir birliğine mani olduğunu da ifade etmiştir.¹³⁷ Uraz, Eskişehir belediyesinin idari anlamda zayıf kaldığını da iddia etmiştir. Seçilen belediye reisinin bir seneye yakın bir zaman olmasına rağmen vazifesinde başarı gösteremediğini, bu kişinin reis olma kabiliyetinden yoksun olmasından ötürü memlekette belediye otoritesi kalmadığını, bu süreçte seçim telâşının meydana gelmemesi için olabildiği ölçüde işin idaresine çalışıldığını da raporunda aktarmıştır.¹³⁸ Uraz, Eskişehir valiliğine tayin edilen Hamit Oskay'ın parti işlerine yakın alaka gösterdiğini, parti teşkilatına yardım yaptığını ve bu yakın alakanın hükümetin diğer amir ve memurlarıyla iyi olan iş ve fikir birliğini kuvvetlendirdiği bilgilerine de raporunda yer vermiştir.¹³⁹

¹²⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.5, (08.07.1943).

¹²⁹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.2, (09.07.1943).

¹³⁰ BCA, 490.01.272.1088.2. S.6, (08.07.1943).

¹³¹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.2, (09.07.1943).

¹³² BCA, 490.01.272.1088.2. S.6, (08.07.1943).

¹³³ BCA, 490.01.1576.419.2. S.3, (09.07.1943).

¹³⁴ BCA, 490.01.651.166.1. S.9, (24.07.1940).

¹³⁵ Rifat Talat Öncel, 25.07.1935-22.08.1936 tarihleri arasında 394 gün Eskişehir valiliği yapmıştır. Bkz. Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara: Ocak Yayınları, 1998, 184.

¹³⁶ BCA, 490.01.272.1088.2. S.54, (08.07.1943).

¹³⁷ BCA, 490.01.272.1088.2. S.53-54, (08.07.1943).

¹³⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.51, (08.07.1943).

¹³⁹ BCA, 490.01.272.1088.2. S.40-41, (08.07.1943).

Sadettin Uraz'ın raporunda, Eskişehir'in on beş sene evvel küçük bir vilayet merkezi iken parti teşkilatında yer alan idarecilerin kültür bakımından zayıf adamlar olduğu, ne yazık ki bugün dahi aynı kıymette olan bu idarecilerin aynı zamanda kısmen zorba ruhunu taşıyıp inhisarcı zihniyete sahip olduklarını bildirmiştir. Raporda bu durumun da aydın zümreyi açıkta bıraktığını ve parti teşkilatının bu vilayetin gelişmesiyle orantılı olmayacak derecede zayıf olduğunu vurgulamıştır. Müfettiş bu vaziyeti ıslah etmek için vilayet idare heyetinin her bakımdan kıymetini yükseltmek zaruretinin mevcut olduğunu, bunun için de bu seneki vilayet kongresinde çalışmaktan geri kalmayacağını aktarmıştır.¹⁴⁰

6.1.1942 tarihli raporunda bölge müfettişi Celal Arat, Eskişehir belediye reisinin askere alınmasından ötürü yerine Belediye Kanunu'nun 90'ıncı maddesine göre vali tarafından Sular İdaresi Müdürü Yüksek Mühendis Tefik Madakbaş'ın vekil tayin edildiğini bildirmiştir. Müfettiş, belediye teşkilatının kendisinden beklenen işleri layığıyla yapamadığını ve halkı tatmin edecek surette şehir ihtiyaçlarının karşılanmadığını, belediye meclisinin zayıf olduğu söylentilerinin olduğunu, vilayet umumi meclis azalarının hepsini görmediği ve kendileri ile temas etmediği için haklarında henüz bir fikir edinmediğini aktarmıştır.¹⁴¹ Tefik Madakbaş'ın asli vazifesinin çokluğu yüzünden belediye reis vekilliğinden çekilmesi üzerine reis vekilliğine vali tarafından partiye bağlılığı ve çalışkanlığı Afyon mektupçuluğundaki hizmet müddetince anlaşılmış olan Eskişehir Mektupçusu Sait Karaman'ın tayin edildiğini, Karaman'ın iş başına getirilmesi ile şehrin ihtiyaçlarını karşılama da zayıf olan belediye teşkilatını harekete geçirip hızlandırdığını belirtmiştir.¹⁴² Celal Arat, 1.7.1942 tarihli II. teftiş raporunda, Vali Hamit Oskay'ın hastalığı hasebiyle iki aydan beri izinli olduğunu aktarmıştır. Ayrıca vilayetin Vali Muavini Zeki Yılmaz tarafından vekâleten idare edildiğini, hükümetle parti arasında uyumsuzluk ve fikir ihtilafı olmadığını belirtmiştir.¹⁴³ Bölge müfettişi Celal Arat'ın Eskişehir vilayetinin 1943 yılı umumi vaziyeti hakkında I. Büroya Sunduğu 29.6.1943 tarihli raporunun son kısmında bölgeye ilişkin izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Eskişehir vilayetinin ehemmiyetli durumu Dâhiliye Vekaletince de gözetilerek bu vilayete bir vali muavini gönderilmiş ve bu zat gücünün yettiği kadar çalışmış ise de yaşlı aynı zamanda kulaklarından rahatsız olan vali muavininin sıhhi durumu kendisine mevdu vazifelerin vaktinde ve düzgün bir surette yapılmasına engel olduğu için vilayetin muamele işleri de vali tarafından yapılmakta ve bu yüzden vali vakitlerinin mühim bir kısmını bu işlere ayırmak zorunda kalmaktadır. Vilayetin şehir planı da tasdik edilmiş olduğundan bu şehirde ne bir hükümet konağı ne de bir belediye binası bulunmaması hasebiyle bir inşaat ve imar kalkınması da yapılmak üzere olduğundan valinin sevk ve idaresine tabii olacak mühim işler daha çoğalmak istidadındadır. Bütün bunlar göz önüne alınırsa bu vilayete genç çalışkan hareketli bir vali muavini gönderilirse çok yerinde bir iş olur maruzatım bundan ibarettir.”¹⁴⁴

11.11.1940 tarihinde gönderilen raporda bayındırlık işlerine temas eden Sadettin Uraz, halkın dilek ve şikâyetlerini serbestçe ifade edebildiğini, başlıca şikâyetin yol işleri üzerinde olduğunu; Eskişehir vilayetinde yol eksikliğinin çok fazla olduğunu ve vilayetin hiçbir kazası ile düzgün bir yola sahip olmadığını bildirmiştir.¹⁴⁵ Uraz'ın tespit ettiği bu sorunların daha sonraki dönemde de devam ettiğini görmekteyiz. Kocatepe gazetesinin 1 Mart 1941 tarihli yazısında yolların bir türlü bitirilememesinden dert yakınıldığı görülmektedir. Gazete haberinde köylülerin ilçe ve köy yollarının çamur ve bataklık olması ve ulaşımın sağlanamamasını şikâyet ettiklerini yazmıştır. Ayrıca Eskişehir-Seyitgazi, Eskişehir-Sivrihisar, Çifteler-Emirdağ yollarının harap olması ve tamir edilen yolların bir yıl bile geçmeden tekrar bozulması eleştiri konusu yapılmaktaydı.¹⁴⁶ Eskişehir'in yollarının bozukluğu devlet adamlarının tespitlerine de yansımıştır. Öyle ki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 21 Temmuz 1942 tarihinde yaptığı Eskişehir ziyaretinde Vali Hamit (Oskay) Bey'i tanıdığını, fakat valinin şehri çok iyi tanımadığını ve Eskişehir'in yollarının çok fena olduğunu defterine not olarak düşmüştür.¹⁴⁷

Celal Arat'ın 5.1.1943 tarihli 3 sayılı I. teftiş raporunda, vilayet umumi meclisine yeniden seçilenlerin partiye bağlılıklarının, seçim ve temsil kabiliyetlerinin iyi olduğu, vilayet idare heyetinin hayır cemiyetlerinin ve faydalı teşekküllerin mesailerinde başarılı olmaları için gereken yardımın yapıldığı aktarılmıştır. Özellikle bu

¹⁴⁰ BCA, 490.01.272.1088.2. S.54, (08.07.1943).

¹⁴¹ BCA, 490.01.1576.419.2. S.15, (09.07.1943).

¹⁴² BCA, 490.01.272.1088.2. S.26-27, (08.07.1943).

¹⁴³ BCA, 490.01.272.1088.2. S.26, (08.07.1943).

¹⁴⁴ BCA, 490.01.652.169.1. S.133, (09.11.1944).

¹⁴⁵ BCA, 490.01.272.1088.2. S.53-54, (08.07.1943).

¹⁴⁶ *Kocatepe gazetesi*, 1 Mart 1941, S. 231, 1.

¹⁴⁷ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Haz: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 329.

cemiyetlerin başına partiye bağlı halkın itimat ve hürmetini kazanmış kişilerin getirilmesine özen gösterildiği ifade edilmiştir. Müfettiş, vilayet idare heyetinin hem ticaret odası seçimi ile hem de esnaf cemiyetlerinin idare ve mesaisi ile yakından alakalı olduğunu da bildirmiştir. Celal Arat, çoklu küçük bir sanat erbabı zümresi ile çeşitli esnafa sahip olan Eskişehir'de önemli bir mevcudiyet sayılan esnaf cemiyetleri birliğinden, parti hizmetlerinde daha fazla faydalanmayı mümkün kılacak bir mahiyet verilmek üzere Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilen ticaret ve sanayi odaları ile esnaf cemiyetleri kanununun çıkmasının beklendiği bilgisini paylaşmıştır.¹⁴⁸ Arat'ın 1.7.1942 tarihli raporundan Eskişehir'de hükümet ve parti işbirliğine dayanan devlet otoritesinin kuvvetli olduğunu, önemli bir miktara baliğ olan amele ve işçilerle diğer hiçbir sınıf, zümre arasında inkılap ve rejime aleyhtar bir durum olmadığını, gıda maddeleri fiyatlarının yükselişi ile oluşan sıkıntının belirli gelirli olanların geçimini kolaylaştırmak yolunda hükümetin aldığı isabetli tedbirlerle azaldığını, halkın geçimini zararına yapılan gayri meşru kazançlara karşı hükümetçe alınan ciddi ve yolunda tedbirlerin isabetli umumi bir fiyat düşmesi doğurduğunu ve halkın hükümete olan inanç ve güvenini arttırdığını belirtmiştir.¹⁴⁹

Eskişehir'de geleneksel bakım ve onarım sanayi üzerine oturmuş bir imalat sanayi gelişmiştir. Yarım yüzyıllık bir geçmişi olan "lokomotif ve cer atölyesi" bunların en önemlileri arasında yer almaktaydı. 1894 yılında Almanlar tarafından Anadolu-Bağdat demiryolu ile ilgili olarak buharlı lokomotif ve vagon tamiri ihtiyacını karşılamak üzere Eskişehir'de Anadolu-Osmanlı Kumpanyası adı verilen küçük bir atölye kurulmuştu. 1919'da Anadolu'nun işgali sırasında İngilizlerin eline geçen Anadolu-Osmanlı Kumpanyası 20 Mart 1920'de Kuva-yı Milliye tarafından geri alınır ve adı Eskişehir Cer Atölyesi olarak değiştirilen küçük atölye ulusal güçlerin elinde işgal ordularına karşı büyük bir koz olur. Çünkü o kaotik günlerde "Cer Atölyesi" savaş malzemelerinin tamir ve bakımını üstlenmiştir.¹⁵⁰ Bir diğer önemli kuruluş ise şeker fabrikasının makine atölyesidir. Bu kuruluşlar, nitelikli işgücü gereksiniminin şehirde çok erken bir tarihte başlamasına yol açmıştır.¹⁵¹ Bölge Müfettişi Adnan Menderes raporunda, Eskişehir'in önemli amele merkezlerinden biri olduğunu, Şeker ve Devlet Demiryolları fabrikaları ile kiremit fabrikalarında 4-5 bin amele istihdam edildiğini ve Devlet Demiryolları fabrikasının daimi ameleleri arasında beynelmilelci cereyanlar görüldüğünü belirtmiştir.¹⁵² Eskişehir'in kısa bir zaman önce vilayet teşkilatına sahip bir şehir olduğu halde iktisadi ve zirai inkişafının süratle ilerlediğini belirten müfettiş, son zamanlarda uçak üsleri tesisi ile askeri bakımdan da şehrin ehemmiyet kazandığını, ayrıca şimendifer mektepleri ve şeker fabrikası mevcudiyetinden dolayı amele sıkışıklığının yaşandığını vurgulamıştır.¹⁵³ Menderes, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın bünyesinde bulundurduğu; atölye, tamirhane, demirhane, lastikhane, haddehane, çarkhane, modelhane, marangozhane ve dökümhanelerle, Türk ağır sanayinin gelişmesine büyük bir katkı sağladığını iddia etmiştir.¹⁵⁴

Eskişehir basın tarihi ile ilgili çalışmalara bakıldığında ise 1939-1945 yılları arası Eskişehir'de 4 gazete ve 3 adet derginin aktif olduğu görülmektedir. Bunlar; Yeni gazete, Kocatepe gazetesi, Eskişehir gazetesi, İnkılap gazetesi ile Halkevi dergisi, Bozkır dergisi ve Türk'e Doğru dergisidir.¹⁵⁵ Bölge Müfettişi Adnan Menderes'in 29.6.1940 tarihli 1'inci teftiş raporunun VIII. Büroya sunduğu kısımda; Eskişehir'de günlük "Yeni gazete" ve haftalık "Kocatepe" adıyla iki gazete çıktığını belirtmiştir. Yeni gazetenin sorumlu müdürünün Hüsnü Görker olduğu halde gazete ile alakası olmadığını, gazetenin Bahattin Yurdsever'e ait olduğunu, yazı işlerinin de Ticaret Odası Başkâtibi Lütfi Oğuzcan'ın idaresinde olduğunu yazmıştır. Haftada bir çıkan Kocatepe gazetesinin ise yine Bahattin Yurdsever'e ait olduğunu, Faruk Şükrü'nün yazı işlerine baktığını ve ayda 25 lira aldığını bildirmiştir. Bu iki gazeteden parti prensiplerini yaymak hususunda edinilen faydanın sınırlı olduğunu, Faruk Şükrü'nün bu sahada kendisinden istifade edilecek nitelikte olduğunu ve 8-10 sene parti adına gazete çıkardığını belirtmiştir. Ancak hesap meselelerinden ötürü parti idare heyetince aleyhinde mahkemeye müracaat olunduğu için hissettirilmemek istenmesine rağmen Faruk Şükrü ile parti reisinin ve bazı kişilerin arasının açık olduğunu

¹⁴⁸ BCA, 490.01.272.1088.2. S.14-15, (08.07.1943).

¹⁴⁹ BCA, 490.01.652.169.1. S.56-57, (09.11.1944).

¹⁵⁰ Zafer Koylu, "Cer Atelyeleri", *Eskişehir Ticaret Odası*, Temmuz 2018, 46-47; <https://etonet.org.tr/uploads/bolge-sel-sektorel/121-201807/KAPAK/Cer%20Atelyeleri-Zafer%20KOYLU.pdf>. Erişim 20.07.2022.

¹⁵¹ Serhat Çınar, *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2005, 117.

¹⁵² BCA, 490.01.651.166.1. S. 9, (24.07.1940).

¹⁵³ BCA, 490.01.272.1088.2. S. 54, (08.07.1943).

¹⁵⁴ Mehmed Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2011, 140.

¹⁵⁵ Köse, *Eskişehir'in Sosyal Ve Kültürel Tarihi (1939-1945)*, 99.

aktarmıştır.¹⁵⁶ Sadettin Uraz'ın 11.11.1940 tarihli raporu kapsamında VIII. Büroya sunduğu kısımda; parti prensiplerini halka yaymak yolundaki çalışmaların iyi olduğu, parti idare heyetlerinin mahalli matbuat ile alakasını görmediğini, günlük çıkan "İnkılap" ile haftada bir çıkan "Kocatepe" gazetelerinin sahiplerinin partili olmaları hasebiyle parti prensiplerini yaymak hususunda kendileri ile temasta gayret edileceğinin vaat edildiğini bildirmiştir.¹⁵⁷ Eskişehir'de bu gazetelerden başka 1932 yılında yayın hayatına başlayan ve Halkevi tarafından çıkarılan "Yurt ve Kültür Dergisi" 1946 yılına kadar 98. sayıya ulaşmıştı.¹⁵⁸

Sadettin Uraz, 17 Mayıs 1941 tarihli II. teftiş raporunun VIII. büroyu ilgilendiren kısmında; parti idare heyetinin mahalli matbuatla meşgul olduğunu ve matbuatta parti prensiplerini yaymak yolunda imkânlar ölçüsünde çalışıldığını, Eskişehir merkez dağınık ve muhtelif anarşiden müteşekkil bir şehir olduğu için her bakımdan matbuat yardımına ihtiyaç olduğunu, bunun 'İnkılâp' ve 'Kocatepe' gazeteleri aracılığıyla temin edilmeye çalışıldığı yazmıştır. Ancak kâğıt fiyatlarının yüksekliği ve satış imkânının azlığı gibi etkenlerin bu gazetelerin yaşamasını zorlaştırdığını ve hiç bir yerden yardım görmediklerini, imkânlar ölçüsünde genel merkezden maddi yardımda bulunulması durumunda bu gazetelerin daha fazla çalışmalarına ve yaşamalarına hizmet edileceğini de ifade etmiştir.¹⁵⁹ Celal Arat 6.1.1942 tarihli VIII. Büro'ya gönderdiği raporunda; Eskişehir'de biri parti vilayet idare heyeti azaları ve halkevi reisi Dr. Nazif Bartu tarafından çıkarılan "İnkılâp" diğeri zahire borsa komiseri Faruk Şükrü Yersel tarafından çıkarılan "Kocatepe" adında iki gazetenin intişar ettiğini aktarmıştır. Ancak Dr. Nazif Bartu'nun askere alınmasından ötürü gazetesinin neşriyatını tatil etmek zorunda kaldığını bu sebeple yalnız haftada iki defa Kocatepe gazetesinin intişar ettiğini belirtmiştir. Bu gazetenin resmi sahip ve neşriyat müdürü Faruk Şükrü görüldüğü halde hakikatte gazete sahibinin İzmir pazarı sahibi Veli Bey olduğunu ve Faruk Şükrü imza ve unvanı ile yazdığı yazılar karşılığında ayda 40 lira ücret alan bir muharrir olduğu bilgisini paylaşmıştır. Gazetenin yazılarında parti fikir ve prensiplerini yaymak hususunda istekli bir benimseyiş görmediğini aktaran müfettiş, vilayet parti idare heyetinin hayır cemiyeti ve faydalı teşekküllerle ilgili olduğunu belirtmiş; Seyitgazi ve Mihaliççık kazalarında gazete ve mecmua intişar edilmediği bilgisini de raporuna eklemiştir.¹⁶⁰ Eskişehir'de yaşanan fırtına ve seller şehrin yayın hayatını da etkilemiş, 1941 yılında porsuk suyunun taşması sonucu Halkevi'nin matbaası su ile dolmuş, bu da derginin çıkışını birkaç gün ertelemiştir.¹⁶¹ Arat'ın 1.7.1942 tarihli raporundan da, Eskişehir'de haftada iki defa çıkan yalnız 'Kocatepe' gazetesinin yayımlandığı, Seyitgazi ve Sivrihisar kazalarında ise gazete ve mecmua yayımlanmadığını eklemiştir.¹⁶²

Sadettin Uraz'ın 17 Mayıs 1941 tarihli II. teftiş raporunun VIII. büroyu ilgilendiren kısmında; parti prensiplerini halka yaymak yolunda yapılan çalışmaların iyi olduğunu, CHP Genel Sekreterliği tarafından emredilen konferansların, teşkilat tarafından ehemmiyetle yapıldığı vurgulanmıştır. Genel Sekreterlik tarafından gönderilen milletvekillerinin Türkiye'nin siyasi vaziyeti üzerinde verdiği konferansların halk kitlelerinin büyük rağbetini kazandığını aktarmıştır. Müfettiş, farklı zamanlarda gönderilen üniversite mensuplarının konferansları üzerindeki gözlemlerini şöyle paylaşmıştır:

"Bu konferansçıların bir kısmı ders verir gibi ilmi ihtisaslara sapmışlar az çok münevver olanların bile anlayamayacağı istilahalar ve tamamen yabancı kelimeler kullanacak derecede ileri gitmişlerdir. Bazıları da konferansçılık istidadından mahrum, ifadeleri bozuk ve Türkçeleri kusurlu kimselerdir. Konferansçılık istidadı olmayan, halkın seviyesine uyamayan ve vilayetlerde bilgili kimselerin bulunamayacağını tahmin ederek lazım olduğu derecede hazırlanmadan gelip bazı ilmi hatalarda dahi bulunan bu gibi zevatın verdikleri konferanslar halkın konferanslara karşı rağbetini azaltmakta ve konferans müdavimleri üzerinde beklenen artıştan ziyade azalmak gibi bir vaziyet ihdas etmektedir."¹⁶³

Konferanslar konusunda en önemli görevi kuşkusuz ki, Eskişehir Halkevinin dil, edebiyat ve tarih şubesi üstlenmişti. Bu şube İkinci Dünya Savaşı yıllarında da faaliyetlerine devam etmiş, 1941 yılında konferanslar tertip edilmiş ve folklor araştırmaları yapılmıştır. Bu araştırmalardan en önemlisi kuşkusuz, Yunus Emre

¹⁵⁶ BCA, 490.01.1390.613.1. S.37, (26.05.1944).

¹⁵⁷ BCA, 490.01.1390.613.1. S.35, (26.05.1944).

¹⁵⁸ Mahmut H. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyat", *Kebikeç*, 3 (1996), 139.

¹⁵⁹ BCA, 490.01.1390.613.1. S.31, (26.05.1944).

¹⁶⁰ BCA, 490.01.1390.613.1. S.29, (26.05.1944).

¹⁶¹ *Eskişehir Halkevi dergisi*, 23 Şubat 1941, 50.

¹⁶² BCA, 490.01.1390.613.1. S.27, (26.05.1944).

¹⁶³ BCA, 490.01.1390.613.1. S.31, (26.05.1944).

araştırmalarına yönelik bir çalışma planı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şube, 1942'den 1944'e kadar konferanslarına devam etmiştir.¹⁶⁴

6.1.1942 tarihli raporunda Celal Arat, Sivrihisar kazasındaki parti teşkilatının diğer kazalardan daha düzgün, canlı ve faal olduğunu, idare heyetinin diğer kurum ve teşekküllerle alakadar olduğunu ve fakir mektep çocuklarının kışın işe edilmesi için hususi bir çaba sarf edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁵ Celal Arat, Mihaliççık Kazası halk odasını 3.12.1942 tarihinde teftiş ettiğini, halk odası reisinin teftiş esnasında bulunmaması nedeniyle kendisiyle görüşemediğini, ancak kendisinin halk odası çalışmalarına hız vermek isteyen bir kişi olduğunun yaptığı çalışmalarından anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca müfettiş, halk odası çalışmalarının henüz tatmin edici bir seyir takip etmediğini ancak odaya karşı ilgisiz olan kazadaki memur ve öğretmenlerin resmi vazifeleri haricinde kalan boş vakitlerinden bir kısmını bu kültür çatısının temiz ve samimi havası içinde geçirmeleri sağlandığı takdirde, kaza halkını odanın aydınlatıcı muhitine kolaylıkla toplamanın ve mensuplarının çalışma heves ve arzularını artıracak kıvanç verici bir verim elde etmenin mümkün olacağını ifade etmiştir.¹⁶⁶

Müfettiş raporlarına parti dışı muhtelif teşekküllerin de yansıdığı görülmektedir. Menderes raporunda, spor faaliyetinin Eskişehir'de iyi olduğunu, parti idare heyetini oluşturanların çoğunun spor ve gençlik ile yakın alaka ve münasebet tesis edecek nitelikte olmadığını, fakat buna rağmen Eskişehir'de sporun gelişme gösterdiğini belirtilmiştir. Yine raporda halkevi spor şubesinin çalışmalarının çok faydalı olduğu, bu şubenin reisi Aziz Zeytunoğlu'nun spor bölgesi asbaşkanı olduğu ve öteden beri spor işleri ile uğraştığı aktarılmıştır. Eskişehir'de sporun gelişmesine katkı sağlayan en önemli kuruluş "Eskişehir Demirspor Kulübü" idi. Bu kulüp Ağustos 1930 tarihinde "Eskişehir Cer Atölyesinde" kurulmuştur.¹⁶⁷ Müfettiş, Eskişehir Devlet Demiryolları Fabrikası müdürü eski mebuslardan Şevket Akyazı'nın fabrika mensupları arasında kurduğu ve kendi rehberliği altında çalıştırdığı bu Kulübün, Eskişehir sporculuğuna örnek olduğunu raporunda vurgulamıştır. Ayrıca Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün Eskişehir'e güreş antrenörü tayin ettiğini bu antrenörün faaliyet sahasının oldukça sınırlı kaldığını, bunun sebebinin de sert muameleleri ile gençleri rencide etmesi olduğunu belirtmiştir. Bisiklet sporunun Eskişehir'de çok ileri gitmeye aday olduğunu ve bu sporun meraklılarının çok olduğunu, birçok müsabakada ve millî takım seçimlerinde dahi Eskişehir bisikletçilerinin kendini gösterip sivrildiği raporda kaydedilen hususlardandı. Müfettiş, Eskişehir spor sahasının geçici olduğunu, asıl şehir stadyumunun yerinin şehir planı bitince belli olacağını, mevcut sahanın çeşitli sporların uygulanmasına müsait hale getirildiğini, ahşap tribün olduğunu ve ihata duvarları yapıldığını aktarmıştır. Müfettiş Sivrihisar kazasında, halkevinin spor için 300 lira tahsis ettiğini, halkevinin "Avcılar kolunun" oluşturulduğunu, gençlerin partiye bağlılıklarının iyi olduğunu ve gençlerin bir futbol sahası hazırlamak istediklerini ancak bunun sadece bir düzlükten ibaret olacağını, diğer spor ihtiyaçlarının temini için henüz düşünülecek raddeye gelinmediğini belirtmiştir.¹⁶⁸ Halkevlerinde 1940 Mart, Nisan ve Mayıs ayları içinde tertip edilen muhtelif spor müsabakalarından kır koşularına en çok koşucu katan Eskişehir halkevidir. Birinci koşuya 46, ikincisine 51, üçüncüsüne 66, dördüncüsüne ise 23 kişi iltihak ettirmek suretiyle dört koşuda 186 kişi koşturmuştur. Yapılan genelge mucibince Eskişehir halkevine parti genel sekreterliğince bir bisiklet hediye edilmiştir. Eskişehir de sıklet atma, halat çekme, eskrim ve süngü, müsabakaları da düzenlenmiştir. Ayrıca Eskişehir halkevine eskrim ve süngü müsabakalarındaki çalışmasından ötürü yardım olarak 150 lira gönderilmiştir.¹⁶⁹

Celal Arat'ın 5.1.1943 tarihli 3 sayılı I. teftiş raporunda, parti idare heyetinin spor ve gençlikle alakasının iyi olduğunu, Eskişehir'de ilerlemiş bir spor faaliyetinin olduğunu, Halkevi spor şubesi ile Demirspor Kulübü'nün çalışmalarının faydalı olduğunu aktarmıştır. Bisiklet sporunun Eskişehir'de çok ileri gitmeye aday olduğunu, bu sporun çok meraklıları olduğu gibi ara sıra müsabakalarında düzenlendiğini ve esaslı bir teşkilatlandırma yapıldığı takdirde rağbette olan bu faaliyetin daha verimli olacağını ifade etmiştir. Gençlik ve sporcuların partiye olan sevgi ve bağlılıklarının içten ve kuvvetli olduğunu, Eskişehir'deki spor sahası ve diğer spor malzemesinin şehrin spor ihtiyacını karşılayacak ve gelişimini kolaylaştıracak derecede olmadığını, Eskişehir'in her çeşit sporun gelişimine hizmet edecek çağdaş bir tesisata sahip modern bir stadyuma ihtiyacı olduğunu da raporunda belirtmiştir.¹⁷⁰ Arat'ın 5.1.1943 tarihli 3 sayılı I. teftiş raporunda, Sivrihisar Kazası parti idare heyetinin gençlik

¹⁶⁴ Köse, *Eskişehir'in Sosyal Ve Kültürel Tarihi (1939-1945)*, 37.

¹⁶⁵ BCA, 490.01.272.1088.2. S.46-47, (08.07.1943).

¹⁶⁶ BCA, 490.01.652.169.1. S.65, (09.11.1944).

¹⁶⁷ Halil İbrahim Uçak, "Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Ankara Demirspor Kulübü", *Kebikeç*, 11 (2001), 283.

¹⁶⁸ BCA, 490.01.651.166.1. S.14, (24.07.1940).

¹⁶⁹ BCA, 490.01.1122.94.3. (21.07.1949).

¹⁷⁰ BCA, 490.01.652.169.1. S.56-57, (09.11.1944).

ve spor teşekkülleriyle alaka ve münasebetlerinin iyi olduğunu, bu kazadaki spor faaliyetinin avcılık, futbol ve voleyboldan ibaret olduğunu aktarmıştır. Sporcuların ve bütün gençliğin partiye bağlılıklarının iyi ve içten olduğunu, Sivrihisar da düzgün bir spor sahasının olmadığını, mevcut bir düzlüğün ihtiyacı karşılar bir hale konulmasına çalışıldığını yazmıştır.¹⁷¹ Celal Arat'ın raporunda, Seyitgazi kazası idare heyetinin gençlikle yakından ilgili olduğu, bu kazadaki spor faaliyetinin avcılıkla sınırlı olduğu, gençliğin partiye bağlılığının derin ve içten olduğu, kazada çıkan gazete ve mecmua olmadığı belirtmiştir.¹⁷²

Sonuç

Tek parti yönetiminin ülke genelinde hâkimiyetini hissettirdiği yıllarda, parti içi düzeni ve kontrolü sağlamak, parti çalışmalarını denetlemek ve halkın siyasi hayata katılımını belirlemek amacıyla kurulan parti müfettişliği, yetki ve sorumlulukları bakımından önemli bir kurum olmuştur. Parti müfettişliği kurulduğu ilk yıllarda sadece parti içi denetimle sınırlı iken, özellikle halkevlerinin açılmasıyla birlikte şekil değiştirerek görev ve yetkilerini arttırmıştır. Nitekim incelenen rapordan parti müfettişlerinin, halkevlerinin denetimini de ellerinde bulundurdukları gözlemlenebilmektedir. Bir döneme şahitlik eden müfettişlik raporları, özellikle CHP'nin yurt çapındaki teşkilatlarının durumunu yansıtmaya ve parti ile halk arasında bir "aracı rol" teşkil etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu raporlar, tek parti döneminin içinde bulunduğu merkez ve taşra siyasetine önemli katkılar sağladığı gibi ülke siyasetinin oluşması ve parti politikasının ülke genelinde uygulanmasına da birçok noktada yardımcı olmuştur. Ayrıca halkın istek ve arzularının bunun yanında şikâyetlerinin taşradan merkeze iletilmesine imkân sunmuştur. Birtakım sorunlar ve ihtiyaçlar bu vesile ile çözüme kavuşmuştur. Teftiş raporları, parti politikasının yerel düzeyde ne kadar yansıtıldığının tespiti açısından da oldukça önem taşımaktadır.

Eskişehir ve çevresinin halkevleri ile parti teşkilatına ait 1940-1943 yıllarına ait teftiş raporları sırasıyla dönemin Eskişehir parti müfettişi olarak görevlendirilen Adnan Menderes, Sadettin Uraz ve Celal Arat tarafından CHP Genel Sekreterliğine sunulmuştur. Eskişehir müfettişlerinin 1940-1943 yıllarını kapsayan teftiş raporları incelendiğinde; şehrin parti teşkilatı başta olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı ile ilgili döneme ait önemli veriler sunulmuştur. Raporlarda Eskişehir'de halkevi inşası ve faaliyetleri, belediye binası inşaatı, yol yapımı, parti örgütlenmesi, parti üye kayıtları ve üyelerin parti teşkilatı içindeki çalışmaları hakkında da bilgiler verilmiştir. Yetersiz bütçe, nitelikli olmayan elemanlar ve bina eksikliğine rağmen üye ve azaların gayretle çalışmalarına devam ettikleri, zaman zaman kişisel menfaatlerin parti menfaatlerinin önüne geçtiği görülmüştür. Teftiş raporlarının belirli bir format halinde düzenli şekilde sunulması dikkat çeken önemli noktalardan biridir. Raporlarda merkez ve kazalara ait bilgiler ayrı başlıklar altında sunulmuştur. Müfettişler raporlarında şahsi kanaatlerini de ayrı bir başlık altında sunmuştur. Raporlarda dikkat çeken önemli hususlardan biri de bölgedeki parti örgütlenmesinin durumu ve halkın ihtiyaç ve eksikleri konusunda merkeze bildirilen her istek ve uyarının dikkate alınarak incelenmiş olmasıdır. Nitekim Eskişehir'in bir takım sorun ve ihtiyaçlarının bu vesile ile çözüldüğünü görmekteyiz. Bu durum parti müfettişliği kurumunun amacına ulaşan bir nitelik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Raporlarda, şehrin ve şehir halkının çözülemeyen sorunlarına rağmen halkın hükümete tabi olduğu ve hükümete destek verdiği vurgusu dikkat çekici şekilde ifade edilen bir husustur. Halk açısından bakıldığında bu durumun ne denli samimi olduğu o dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Çünkü parti teftiş raporlarında yer alan merkez-yerel halk-siyaset ilişkilerinde hükümet politikalarının baskın şekilde uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple müfettişlerin taşra ile kurdukları ilişki ağı içerisinde ortaya çıkan bu raporlarda, ülkede uygulanan genel politikaların bazı yansımalarını görülmektedir.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate (Çok yazarlı makaleler için geçerlidir)	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

¹⁷¹ BCA, 490.01.652.169.1. S.63, (09.11.1944).

¹⁷² BCA, 490.01.652.169.1. S.68, (09.11.1944).

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Resmi Yayınlar

CHF Nizamnamesi ve Programı 1931. Ankara: TBMM Matbaası, 1931.

CHP Nizamnamesi. Ankara: Ulus Basımevi.

CHP On Beşinci Yıl Kitabı.

CHP Program ve Nizamname. Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943.

CHP Teftiş Talimatnamesi. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

CHP Tüzüğü. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Telif Eserler

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2006.

Albek, Suzan. *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: AÜ. Eğitim Sağlık Ve Bilimsel Arş. Vakfı, 1991.

Alpagut, Leyla. "1930'larda Bir Mimar: İzzet Baysal", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 26, S. 1 (2009): 13-32.

Alpaslan, Erhan, Tülay Aydın. "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S. 22 (2015): 363-391.

Altaş, Seyithan. "CHP Müfettişlik Raporlarında Rize, Mapavri (Çayeli) ve Pazar Halkevleri İle Halkodalarının Çalışmaları (1940-1944)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S. 33 (2021): 217-257.

Arıkan, Zeki. "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*. C. 6, S. 23 (1999): 261-281.

Aydın, Tülay. *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez Taşra İlişkileri (1935-1945)*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Baltaoğlu, Ali Galip. *Atatürk Dönemi Valileri*. Ocak Yayınları, 1998.

Çamlıca, Tuğba. *Eskişehir Halkevi Yurt ve Kültür Dergisi'nin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Çeçen, Anıl. *Halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.

Çınar, Serhat. *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem 1931-1935*. II. Cilt, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1996.

Darkot, Besim. "Eskişehir", *İslam Ansiklopedisi*. C. 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993:

Erdoğan, Aydın. *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000*. Ankara: V Kitap, 2000.

Ergun, A. Yavuz. *CHP'li Menderes (1931-1945)*. İstanbul: Boyut Yayıncılık ve Tic A.Ş., 2017.

Erşan, Mesut. "Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 6, S. 12 (Güz 2010), 101-124.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem 1935-1939*, II. Cilt, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 2001.

Helvacı, Pelin, İsmail Kandil. "CHP Parti Müfettişliği Raporları Işığında Erzincan (1940-1941)", C. 1, Ed. Hüsrev Akın, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu 28 Eylül-1 Ekim 2016*, Erzincan: 245-256.

İnönü, İsmet. *Defterler (1919-1973)*. Haz: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Kabasakal, Mehmet. *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.

Karayaman, Mehmet. "Chp Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD*. 10/3 (2017), 459-496.

- Koçak, Cemil. *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*. C. 1, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Koçak, Cemil. "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul: İstanbul Barosu Yayını, 1992.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Koçak, Cemil. *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kopar, Metin. "Chp Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3 (2011), 1037-1055.
- Köse, Onur. *Eskişehir'in Sosyal ve Kültürel Tarihi (1939-1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Metinsoy, Murat. "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların "İntihap Bölgesi" ve "Teftiş Bölgesi" Raporları", *Tarih ve Toplum Dergisi*. S. 3 (2006), 103-169.
- Metintaş, Mustafa Yahya. *Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminde Eskişehir (1946-1950)*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Oğuzoğlu, Yusuf, Feridun Emecen. "Eskişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. 11, İSAM, 1995, 398-401.
- Öz, Esat. *Tek Parti Yönetimi Ve Siyasal Katılım*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan. *Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Halkevi Dergileri ve Neşriyat", *Kebikeç*, S. 3 (1996), 131-142.
- Şeker, Kadir. "CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 24 (2011), 37-50.
- Taşcı, Esmâ. *Eskişehir Halkevi*. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Tuncel, Metin. "Bugünkü Eskişehir", *TDVİA*. C. 11, İSAM, 1995, 401-402.
- Uçak, H. İbrahim. "Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Ankara Demirspor Kulübü", *Kebikeç*. S. 11 (2001), 283-294.
- Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.
- Üçüncü, Uğur. "CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*. S. 76 (2019), 33-48.
- Ülger, Mustafa. *XX. Yüzyıl Eskişehir'in Tarihi ve İnanç Coğrafyası*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Yücebaş, Ferit. "İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumi Müfettişlikler: Birinci Umumi Müfettişlik Örneği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 1, S. 34 (2017), 459-487.

Sürelî Yayınlar

Eskişehir Halkevi dergisi

Hâkimiyet-i Milliye

Kocatepe gazetesi

İnternet Kaynakları

<https://etonet.org.tr/uploads/bolgesel-sektorel/121-201807/KAPAK/Cer%20Atelyeleri-Zafer%20KOYLU.pdf>-Erişim Tarihi: 20.07.2022.